

GUITMAN BARNABÁS – KORPÁS ZOLTÁN –
TÓTH FERENC – B. SZABÓ JÁNOS*

A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556

E tanulmány több szakember közös gondolkodásából született. Egyes területek kutatóiként régóta foglalkoztat minket az a problematika, hogy az úgynevezett várháborúk kora (1550–1552) a nemzeti panteon részeként a hőstörténetekről szól elsősorban. A 19. századtól kezdve generációk nőttek fel Arany János *Szondi két apródján*, Gárdonyi Géza és a filmrendező Várkonyi Zoltán méltán híres irodalmi és filmes alkotásán, az *Egri csillagokon*. Történetírásunk is részletesen vizsgálta a tárgyalt évek egyes hadi eseményeit, Temesvár, Szolnok, Eger ostromait, a szegedi csatát. Legújabbán Oborni Teréz kutatásai révén egyre mélyebb és szakszerűbb ismeretekkel rendelkezünk az országegyesítési kísérlet menetéről, Fráter György szerepéről, Erdély és a Magyar Királyság viszonylatáról. Adósok maradtunk viszont egy kardinális kérdéssel: milyen nemzetközi környezetben zajlott mindaz, ami a 16. század derekán Magyarországon történt? Függetleníthető-e Európától, lokális ügyként kezelhető az ország-egyesítés kudarca? Számon kérhető-e történelmi távlatból I. Ferdinánd királyon és V. Károlyon az összes – direkt vagy indirekt módon megfogalmazott – kritika, amit a hazai történetírás és annak nyomán a szépirodalom, az ismeretterjesztő filmek vagy akár a középiskolai tankönyvek sommás véleményként átvettek? Az alábbi sorokban kísérletet teszünk arra, hogy az olvasó számára megvilágítsuk: a 16. század derekán világbirodalmak és európai hatalmak csaptak össze, amelyek igen sok fronton harcoltak egymással. A frontok között csak az egyik volt a Magyar Királyság területe, és mindaz, ami akkor történt, csak tágabb perspektívából érthető meg.

Egy elfeledett szultáni irat

1552 júliusában arról tudósította Habsburg Ferdinánd király bátyját, V. Károly császárt, hogy „amióta Őfelségétől elváltunk, Arras uránál [Antoine Perrenot de Granvelle, a későbbi Granvelle érsek] hagytuk a budai pasa levelének másolatát, amit a szövetséget kötött fejedelmeknek [a fellázadt német birodalmi fejedelmeknek] írt.

* Guitman Barnabás: egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történettudományi Intézet (2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1., guitman.barnabas@btk.ppke.hu), Korpás Zoltán: PhD, történész, Tóth Ferenc: tudományos tanácsadó, MTA BTK Történettudományi Intézet (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@btk.mta.hu), B. Szabó János: tudományos munkatárs, MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4., b.szabo.janos@btk.mta.hu).

Később további eredeti levelek kerültek kezeinkbe, amit a pasa a pápának és a francia királynak írt. Mindegyik levélnek ugyanaz volt a tartalma, csak a megszólítások tértek el. Ezért elég, ha egy másolatot küldünk el Gámiz doktornak.”¹

A budai pasa levelének háttérét megvilágító – egy, a nyugat-európai hatalmakhoz intézett – szultáni iratot 1909-ben publikálta magyarul Karácson Imre a *Századokban*.² Ebben Szülejmán 1552. május 10-én az előző évek magyarországi eseményeire és a francia királlyal kötött szövetségére hivatkozva bejelentette: *„A szárazföldön már elindítottam győzelmes nagy hadseregemet, a tengeren pedig végtelen gályákból álló császári hajóhadamat s minden előkészület megtörtént, hogy a felséges Isten segítségével a szerződésszegőkkel elbánjak. A kik a francia királylyal jó viszonyban vannak, azokat magas Portám barátjainak tartom s azokat sem szárazon, sem tengeren semmi bántódás, támadás nem éri s elküldött szerászkereimnek ilyen irányban adtam utasítást. Mivel ti is jó viszonyban vagytok az említett francia királylyal, azért barátjának barátjai, ellenségének ellenségei legyetek s országotok, életetek vagyonotok s népetek felséges személyem részéről biztosságban lesznek győzelmes hadseregemtől éppen semmi károtok sem lesz, sőt barátságotok viszonzásául többféle kegyelmemet fogjátok látni. Ezen hadi készülődés a királyfit országából eltávolító Ferendus és a spanyol nép ellen van.”³*

Szülejmán szultán és II. Henrik francia király levelezésének egyéb oszmán forrásait is áttekintve Karácson arra a rendkívül figyelemre méltó következtetésre jutott, hogy *„sem Franciaország, sem Törökország nem látta célszerűnek a Habsburgok akkori nagy hatalmának újabb növekedését s mind a kettő inkább óhajtotta, hogy Magyarország szétdarabolódjék s egyik része mint török vazallus állam kész eszköze legyen a török-francia politikának, csak együtt ne legyen Habsburg uralom alatt. Egyéb okok mellett főképp a francia-török szövetség politikája okozta, hogy György barát politikai tevékenységének utolsó műve, az egységes Magyarország megtartása nem sikerült.”⁴*

Ezek a következtetések – és Karácson forrásközlései is – azonban sajnos meglehetősen visszhangtalanok maradtak a hazai tudományosságban: hamarost jött az első világháború, s a történelem vihara néhány éven belül mindkét, a 16. században Magyarországon (is) szemben álló dinasztikus birodalmat elsodorta. Az okokat még módszeres historiográfiai vizsgálatok híján is könnyű felfedezni újkori történetírásunk rosszul értelmezett lehatároltságában. Történeti szempontból ugyanis sokáig számos megdöbbentően értelmetlen állítás és elvárás merült fel a hazai szakirodalomban az 1550-es évek oszmánokkal vívott várháborúja tekinteté-

1 I. Ferdinánd V. Károlyhoz, Passau, 1552. júl. 15. Lásd: Korpás, 2009. 342–343.; Cuesta Astobiza, 2002. 101.: *„A mon dernier partement de deuers Vostre Majesté je delaissay a Monsenieur d'Arras [Antoine Perrenot de Granvelle, a későbbi Granvelle érsek] copie d'une lecture escripte par le bassa de Bude aux princez confederez. Depuis j'ay recouuert en mes mains les originaux d'aultres que le bassa escript au Pape et au Roy de France, estantes toutes deux d'une mesme teneur, et seulement différentes es superscriptions. Et en enuoye vne copie au licenciado Games, estimant que ce soit assez d'une, puisqu'elles sont d'ung mesme contenu.”*

2 Karácson, 1909.

3 Uo. 418.

4 Uo. 416.

ben, miközben idővel szinte teljesen elsikkadt az az egyébként közismert tény, hogy valójában milyen világméretű konfliktussorozat része is volt mindaz, ami ekkor Magyarországon történt. A hazánkban is nagy tiszteletben tartott – de valójában kevésbé ismert –, kiváló 20. századi francia történész, Fernand Braudel szerint „a lassanként felhalmozódó gyúanyagok (...) 1552-ben vezetnek hatalmas tűzvészhez, egy és ugyanaz a tűzvész ez, de északtól dél felé egymás után vagy egyszerre annyi tűzfészek lobban fel, hogy ezt nem mindig veszik észre”.⁵

Valódi vizsgálatok helyett olyan kérdések és válaszok sorjázta az irodalomban, mint például: vajon miért is volt távol Magyarországról I. Ferdinánd király 1552-ben az oszmán invázió küszöbén?⁶ Vajon miért nem sikerült a döntő pillanatban jelentősebb segítséget küldenie a fenyegetett várak védelmére?⁷ Vajon három ezer emberrel a spanyol Bernardo de Aldana tényleg felmenthette volna-e 1552 nyarán az Oszmán Birodalom másodvezérének hozzávetőleg húsz ezer fős serege által ostromlott Temesvárt – ha a spanyol parancsnoknak egyáltalán lett volna ennyi katonája.⁸ Vajon 1552 júliusában, a palásti csata előtt ezerfős seregével Erasmus Teuffel főkapitánynak valóban nem kellett volna „tétlenül vesztegelni Léva alatt”, miközben a budai pasa mintegy nyolcezer fős hada sorra elfoglalja a nógrádi várakokat?⁹ Vajon 1552 őszén Eger ostroma alatt a térség megyei felkelő hadainak vezetésével megbízott Balassa Menyhért főkapitány miért is maradt egyedül mindössze kétszáz saját katonájával a rakamazi táborban? Vagy, hogy az oszmánok Egert ostromló seregéhez mérve mekkorák is voltak pontosan azok a hadak, melyekkel sem Miksa főherceg Rimaszombattól, sem Bebek Ferenc – az északi megyék katonaságával (?) –, sem pedig a Győrnél várakozó Móric szász választó „nem indult Dobó megsegítésére”, holott állítólag ezt kellett volna tenniük.¹⁰

1918 előtt egy 52 milliós, soknemzetiségű birodalom polgáraként még a legkevésbé „Habsburg-hű” történetírók sem tudták függetleníteni magukat – a dinasztikus összefüggések miatt – a magyarországi események külföldi környezetétől, mint például Horváth Mihály vagy Acsády Ignác.¹¹ Trianon után azonban a „birodalmi” fókusz igen gyorsan elveszett, s átadta a helyét valamiféle jóval szűkebben értelmezett megközelítésnek,¹² hogy majd a második világháborút követő kommu-

5 Braudel, 1996. 990.

6 Cikkünk nem utolsó sorban erre a már igen rég felmerült kérdésre keresi a választ.

7 Vö. Korpás-B. Szabó, 2017.

8 Czímer, 1893. 366. Az ostromló oszmán sereget legújabbban Fodor Pál taksálta körülbelül ilyen nagyságúra. Fodor, 2016. 112.

9 Vö. „A külföldi parancsnokok a király utasítására tettek ugyan bizonyos előkészületeket Drégely felmentésére, de megfelelő felmentő sereg összegyűjtésére hetek kellettek. Erasmus Teuffel zsoldosokból álló serege Drégely várától mintegy öt mérföldre, Léva tájékán gyülekezett. De a sereg Drégely ostroma idején még nem volt teljesen együtt, a felvidéki megyék nemesi felkelése pedig éppen csak elkezdődött.” Szántó, 1985. 143–144., 146. Acsády Ignác szerint azonban mindössze ezer emberről volt szó: Acsády, 1904. 204.

10 Virovecz, 2015. 48.; Szántó, 1985. 62.; Gömör, 1890. 630.

11 Horvát, 1871. 253–254., 263.; Acsády, 1897. 317–318.; Acsády, 1904. 203., 207. Beállítottságukról: Romsics, 2011. 145–149., 270–273., 585.

12 Szekfű, 1935. 55–62.; Bárdossy, 1943. Szerencsére ma már nem kérdés, hogy a magyarországi és a határon túli történések szinkronitásban kell bemutatni, lásd erre: Oborni, 2017.

nista hatalomátvétel után a tudományos megalapozottságú történetírás is jórészt lecserélődjön bornírt történeti propagandára.

A korszak Szovjetunió által aktuálpolitikailag motivált „Nyugat”-ellenességébe pedig kiválóan beleillett a hazai történetírás régről megörökölt latens Habsburg-fóbiája: minden olyan esemény „felhasználható” volt az aktuális „Nyugat”-ellenes harchoz, amelynek köszönhetően kimutatható volt, ahogy ez a virtuális „Nyugat” – melyet esetünkben gyakorta a Habsburgok „képviseltek” – a döntő pillanatokban magára hagyta a magyarságot, s elárulta a magyar nemzeti érdeket, a „magyar népet”.¹³ Ebbe a keretbe illesztették be az 1550-es évek török elleni küzdelmeit is, sőt ezek esetében még azok után is kitapintható egyfajta Habsburg-ellenes retorikai körítés, amikor sikerült „visszatalálni” legalább a történeti tények hiánytalan, s vállaltan pártatlan elbeszéléséhez.¹⁴

Háttal Európának? 1547–1552

Fodor Pál 2016-ban megjelent kiváló könyvében azzal érzékeltette a legkézzelfoghatóbban e korszak oszmán birodalmi politikájának orientációs zavarait, hogy az oszmánok 1552-ben a magyarországi hadszíntérrel párhuzamosan négy másik térség felé aprózták el erőforrásaikat – ezért volt a magyarországi fellépésük némileg erőtlen, és ezért nem tudtak végképp figyelni arra, hogy mi is történik északi határaikon túl, a Volga mentén, ahol Kazán és Asztrahán megszerzésével Moszkva döntő lépéselőnyre tett szert.¹⁵

A különféle konfliktuszónák „élesítésének” kronológiája azonban talán többet is elmond egy hasonló, nyugat–kelet irányú felsorolásnál, mivel mindez logikus következménye volt egy jelentős külpolitikai fordulatnak, amit már az is világosan jelzett 1547 júniusában, hogy a szultán hajlandó volt V. Károly diplomatajával, Gerard Veltwijckkel aláírni egy öt évre szóló békeszerződést. Jól látható, hogy ekkor még nyilvánvalóan a Habsburgok álltak nyerésre Európában: a császár 1544. évi villámháborúja egyoldalú különbékére kényszerítette a szultán első szövetségesét, Franciaországot.¹⁶ V. Károly 1547. április 24-én kivívott mühlbergi győzelmének pedig el kellett oszlatnia minden olyan tévképzetet, amit a francia diplomácia próbált táplálni Konstantinápolyban az európai erőviszonyokról.¹⁷ Az 1545 óta folyó tárgyalásokra így többek között az tehetett pontot, hogy a császár nemcsak az előző évi szorult helyzetében, hanem totális győzelme után is békülni akart, mert – mint a későbbiekben látni fogjuk – számos területen kí-

13 Mód, 1954.

14 Ennek a sajátos „tudományos skizofréniának” az egyik legszebb példája Niederhauser Emil rövid és szelletes látlelete a magyar nemzeti Habsburg-fóbiákról és a vele szembeállított „habsburgianus” nézetekről, amelyeket szerinte 1986-ra már „sikerült meghaladnia a szocialista történetírásnak” – miközben az ő szövege épp Supka Géza erősen Habsburg-ellenes elfogultságokkal terhelt bulvár „krónikájának” utószavaként látott napvilágot a Helikon Kiadónál ebben az évben. Supka, 1986. 428–431.

15 Fodor, 2016. 121–129. Az orosz sikerekről: Szvák, 1996. 131–134.

16 Knecht, 1994. 490–492.; Tracy, 2002. 192–194.

17 Guitman, 2014. 308–310.

vánta újrendezni dolgait birodalmában.¹⁸ Szülejmán szultánnak pedig úgyszin-
tén kifejezetten jól jött, hogy az aggasztóan megerősödött nyugat-európai ellen-
felével egy időre jegelhette a konfliktust, miközben birodalma keleti határai men-
tén is számos elintézetlen ügy és „politikai csábítás” várta.

Bagdad 1534. évi megszállása ugyanis nagy siker volt, de nem vezetett béke-
kötéshez, így értelemszerűen éppúgy nem stabilizálta a perzsa határt, ahogyan
Buda 1541. évi megszerzése sem a magyarországi határszakaszt.¹⁹ Emellett, bár
történetek kísérletek a keleti fűszerkereskedelem hasznának békés megosztására a
portugálokkal, az Oszmán Birodalom arról sem tett le, hogy fegyveres erővel szá-
molja fel a keresztény európaiak újsütetű és sérülékeny kereskedelmi pozícióit
Indiában és a Perzsa-öbölben.²⁰ A beavatkozás lehetőségei pedig épp ebben a ke-
leti irányban mutatkoztak ígéretesnek: a Gudzsarati Szultánátus 1546 tavaszán is-
mét ostrom alá vette a területére épített portugál erődöt Diuban, amit 1538-ban
már sikertelenül ostromolt egy oszmán expedíciós hadsereg is.²¹ Ettől az esemény-
től valószínűleg nem teljesen függetlenül 1546 végén bevonult egy oszmán sereg
a Perzsa-öböl parti Baszrába, amelynek behódolt helyi uralkodója 1538 óta amúgy
is mint az oszmánok formális, kinevezett beglerbége kormányozta a területet.²²

Az oszmánok ezzel nemcsak igen fontos pozíciót szereztek a Perzsa-öböl
térségében a keleti fűszerkereskedelem hasznának megcsapolásáért folytatott
játzmában, hanem a régi ellenség, a Szafavida Perzsia ellenében is javították stra-
tégiai helyzetüket. Ugyanebben az évben Perzsia kaukázusi határvidékén fellázadt
Tahmásp perzsa sah testvére, aki, miután lázadása kudarcba fulladt, a Krími Kánság-
ba szökött, így 1547 tavaszára már a szultán vendégszeretetéet élvezte.²³ Ennek kö-
szönhetően a Habsburgokkal kötött béke által felszabadított birodalmi erőforrások
már hosszabb távon kelet felé irányították: a szultán az ezt követő időszakban
évekig sem tért vissza birodalma európai felén fekvő székvárosába.

1547-ben azt a Piri Reiszt állították a Vörös-tengeren állomásozó flotta élére,
aki már 1525-ben aktív támadó fellépést javasolt a portugálok ellen az Indiai-óceán
térségében, s aki a következő év februárjában vissza is foglalta a Vörös-tenger kul-
csát, Adent, amely így mindössze néhány hónapig állt portugál uralom alatt (1547
augusztusától 1548 februárjának végéig). 1548 tavaszán megindult a perzsa hadjá-
rat is, s júliusban az oszmán hadsereg már be is vonult a perzsa sah székhelyére,
Tebrizbe, augusztus 25-én pedig elfoglalták a fontos határvidéki támaszpontot, az
örményországi Van városát is. A Szafavida trónkövetelő, Alqās Mirzából azonban
végül nem lett egy *perzsa Szapolyai*, mivel nem tudta valóra váltani ígéreteit, a kizil-
bas türkmén törzsek nem hagyták el a fivérét, s nem sereglettek az ő zászlaja alá –
Tahmásp sah pedig a felperzselt föld taktikáját alkalmazva, szokás szerint ismét

18 Török, 1930. 101–111.; Petritsch, 1985.; Severi, 2001. A Habsburg–Oszmán-viszony általános kereteiről
lásd: Strohmeyer, 2019. 213–239.

19 Káldy-Nagy, 1974. 101–103.; Boyar, 2012. 120.

20 Özbaran, 2009. 84–92.

21 Rákóczi, 1994. 138–142.; Özbaran, 2009. 80–84.

22 Özbaran, 2009. 97–98. Lehetséges összefüggéséről: Rákóczi, 1994. 138. 226. j.

23 Walsh, 1976.

kitért a nyílt összecsapás elől. Vagyis a perzsákat nem sikerült sem a trónkövetelő támogatásával behódolásra bírni, sem pedig ténylegesen legyőzni, és békekötésre sem került sor – így a hadiállapot továbbra is fennmaradt keleten.²⁴ A békebontó Alqās Mīrzā talpa alatt viszont egyre forróbb lett a talaj az oszmán táborban: miután 1548 őszén eredménytelen diverziót hajtott végre a hátországban, hamarosan vissza is szökött a perzsa oldalra. A bátyja fogságba vetette, ahol hamarosan meg is halt.²⁵

1550-ben az oszmánok ismét a Perzsa-öböl térségében léptek tovább, s a déli parton elfoglalták Qatif erődjét.²⁶ Erre a portugálok 1551-ben már nyíltan próbálták szembeszállni az oszmán terjeszkedéssel a térségben: Qatifot elpusztították, a Baszra ellen vezetett expedíciójuk viszont kudarcot vallott.²⁷ Ezután ismét egy újabb oszmán offenzíva következett: 1552-ben Piri Reisz átvezette a vörös-tengeri flottát a Perzsa-öbölbe, ahol az ománi parton, az öböl bejáratánál elfoglalta és elpusztította Maszkat portugál erődjét. A legfontosabb portugál támaszpont, Hormuz ostromával azonban ez év szeptemberében már sikertelenül próbálkozott – s ez a kudarc kiváltotta a szultán haragját, ami az életébe került.²⁸ 1552-re a keleti *alvó háború* is megélenkült: a perzsák támadásba mentek át az örményországi határszakaszon, elfoglalták Ahlat és Erdzsiz (Erciş) erősségeit és legyőzték az erzurumi beglerbég hadát.²⁹ Így 1553-ban a szultáni főerők már ismét Perzsia ellen vonultak, s – bár az ellencsapást kezdetben a belső viszályok és a rossz időjárás is hátráltatta – a következő évben már gyökeresen átrendezték az örményországi határvidék viszonyait is.³⁰

1547 és 1553 között azonban a birodalom nyugati határain is több ponton kieleződtek a feszültségek, így végül Szülejmán már valóban jóval több helyszín között volt kénytelen megosztani a figyelmét és erőforrásait, mint azt kezdetben remélte. Az első lépés ezen az úton talán az volt, hogy 1550-re a távoli nyugaton, a Tuniszi Fejedelemségben a spanyol vazallus Muley Hasszánt fia letaszította trónjáról és megvakította, amivel belháborút szított országában. A váratlan fordulat arra készítette az oszmánokat, hogy keleti lekötöttségeik ellenére is ragadják meg az alkalmat és igyekezzenek számukra kedvezően módosítani a térség erőviszonyait. Az oszmán flotta későbbi vezére, Turgut Reisz tavasszal ugyanis elfoglalta és megerősítette a fejedelemséghez tartozó Mahdiát – más forrásokban Ifriqiya, Africa települést –, illetve a közelében található Szúszát és Monasztirt is. Hogy elejét vegyék egy újabb veszélyes kalózközpont kialakulásának, egy spanyol–genovai–máltai flotta Andrea Doria irányításával pár hónapos ostromot követően vissza is foglalta a kikötőt, és egy kisebb spanyol helyőrséget is hagytak ott egészen 1554-ig.³¹

A Földközi-tenger tuniszi partvidékén található települések sorsa pedig ekkor már bizonyos szempontból összekötődött a Magyar Királyságban zajló esemé-

24 Boyar, 2012. 124.

25 Fleischer, 1989.

26 Özbaran, 2009. 100–101.

27 Özbaran, 2009. 103.; Silva-Couto, 2002.

28 Özbaran, 2009. 107–111.; Silva-Couto, 2011.

29 Şahin, 2013. 128.

30 Boyar, 2012. 125.

31 Braudel, 1996. 970–973.; Rodríguez-Salgado, 2001. 528–529.; Hess, 2011. 76–77.; García-Arenal–Bunes Ibarra, 1992. 80–81.

nyekkel. Az 1547-ben, öt évre kötött drinápolyi béke alapján mind Szolnok 1550. szeptemberi elfoglalása, a vár felépítése és az azt követő Erdélybe történő bevonulás I. Ferdinánd részéről, mind Mahdia ostroma casus bellit jelentett a Portán. Ugyanakkor az is tény, hogy az események előtt, 1550 elején Turgut Reisz támadása a spanyol vazallusterületnek tekintett Tuniszi Fejedelemség ellen sok fejtörést okozott V. Károly udvarában. Mivel a császár úgy tudta, hogy Turgut a konfliktus kezdetén formálisan még nem volt Szülejmán tisztségviselője, V. Károly Malvezzin keresztül 1550. október 31-én hosszú levélben próbálta meggyőzni a szultánt, hogy egy kalóz móresre tanítása semmiképpen sem tekinthető a császár számára is rendkívül fontos béke megszegésének. Ugyanakkor ez a látszólag mellékes esemény a magyarországi történelem fényében, illetve a francia diplomácia hatására valóban olyan fontos tényezőnek tekinthető, ami végül is kiváltotta az oszmán erők visszatérését nyugatra.³²

A hatalom csúcán

V. Károly császárnak a schmalkaldeni protestáns szövetség felett aratott 1547. évi nagy győzelme³³ és a szultánnal kötött béke kellő önbizalmat adott ahhoz, hogy a korábbi éveknél kezdeményezőbb, aktívabb módon határozza meg a Szent Római Birodalom belső viszonyait. Ezt a császár által rég áhított diadalmas állapotot örökítette meg Tiziano híres lovas portréja az uralkodóról. Az 1546–1547 fordulóján körvonalazódó birodalmi reformtervei abba az irányba mutattak, hogy a rendekkel és a tartományokkal megegyezve, egyfajta szövetségi formában (*Reichsbund*), de mégis monarchikus, központosítottabb módon kívánja átalakítani a birodalom szervezetét, irányítását.³⁴

Az 1547–1548-as „vértés” augsburgi birodalmi gyűlést használta fel V. Károly arra, hogy céljait megvalósítsa. A birodalom politikai és vallási átszervezése még a látszólagos győzelmi helyzetben is jelentős kihívást jelentett. A reformok elindításához Károly egész évben Augsburgban maradt. A császár álláspontja világos volt: az alávetett és a szövetséges birodalmi rendeknek egyaránt egy birodalmi szövetségben kell egyesülniük. Mindezt a birodalmi gyűlésen akarta elfogadtatni. Ez nem volt feltétlenül jó döntés, mivel a gyűlésen hosszadalmas vitákra, bonyolult, körülményes döntéshozatalra lehetett számítani, ráadásul a rendek tiltakozása ellen nem volt törvényes ellenszere a császárnak.³⁵

A birodalmi szövetségi terveket 1547 júliusában mutatta be a rendek képviselőinek. A tervezet megvalósulása esetén a birodalomban a császár, Európában pedig az Ausztriai-ház számára teremtett volna kedvező feltételeket. A rendek elle-

32 Török, 1929. 90–91. Vö. Lanz, 1846. 9–11.; Severi, 2000.; Rodríguez-Salgado, 2015. 73–100.

33 Guitman, 2014.

34 Kohler, 2008. 376.

35 Schorn-Schütte, 2000. 67.

nezték, és mindent megtettek annak érdekében, hogy hátráltassák a császár szándékainak teljesülését.³⁶

A tervezett birodalmi szövetségből kiemelték a németalföldi tartományokat. Habsburg Mária és a tanácsosai javaslatára szerződésben szabályozták az egykori burgundiai tartományok helyzetét.³⁷ Az 1548. június 26-án elfogadott „burgundi szerződés” Németalföld viszonylagos autonómiáját és a birodalomtól való különállását úgy biztosította, hogy lehetővé tette kormányzásának korszerűsítését, a birodalmi keretekről való leválasztását. A császári és a tartományúri minőség összeolvadása mintaként szolgálhatott volna a birodalmon belüli erős császári hatalom kiépítéséhez is.³⁸

A ténylegesen 1547 szeptemberében összeülő augsburgi *Reichstag*on a császár, vélt erős pozíciója ellenére az ellenkezést látva, letett a politikai és adminisztratív reformok erőltetéséről, csupán a birodalmi kamarai bíróságok és a római jog recepciója tekintetében tudott engedményeket kicsikarni a rendektől.³⁹

V. Károly sokkal határozottabban készült és összpontosított viszont a vallási viszály rendezésére. A hitszakadás veszélyeztette a birodalom egységét, ezért ennek a kérdésnek a megoldását tartotta az egyik legfontosabb feladatnak. Mivel III. Pál pápa 1547-ben Trientből Bolognába költöztette a zsinatot, majd 1548 februárjában fel is függesztette annak működését,⁴⁰ a kortársak arra a következtetésre jutottak, hogy zsinati úton a megbékélés a katolikusok és a protestánsok között a közeljövőben nem lesz megvalósítható. Abban viszont a legtöbb érintett egyetértett, hogy a birodalom békéje miatt feltétlenül szükséges valamilyen módon szabályozni a megváltozott viszonyokat. Ennek az igénynek próbált kezdeményezőként megfelelni a császár. Mindenki által elfogadható tervezetet azonban lehetetlennek bizonyult előterjeszteni. A rendek, különösen a világiak szinte korlátlan fantáziával szórták a vallási rendezéssel kapcsolatos ötleteiket. Előre látható volt, hogy mindezekkel az egyházi rendek nem fognak egyetérteni.⁴¹

Hatalmas császári nyomás és kemény tárgyalások után végül 1547. október 24-én a birodalmi rendek bejelentették, hogy beleegyeznek V. Károly javaslatába, amely szerint a vallási vitát majd a Trientben újra összehívandó zsinatnak kell rendeznie.⁴² Mivel azonban a birodalom vallási viszonyai a zsinat újbóli megnyitásáig továbbra is bizonytalanok, ezért a császár az átmeneti időszakra megoldást javasolhat, ez lett végül az *interim*.

Az 1547–1548-as augsburgi háttér munkáról kevesebb forrás áll rendelkezésre, mivel V. Károly valamennyi féltől szigorú titoktartást követelt.⁴³ Az, hogy ideiglenes törvényekkel teremtsenek békét a vallási viszályban, nem volt új gondolat.

36 Uo. 67.; Kohler, 2008. 376–377.

37 Schorn-Schütte, 2000. 68.

38 Kohler, 2008. 377.

39 Schorn-Schütte, 2000. 68.

40 Uo. 68.

41 Uo. 68.

42 Uo. 69.

43 Soen, 2017. 581.

1530 óta fokozatosan napirenden volt, még a schmalkaldeni háború alatt Ferdinánd vetette fel 1547 februárjában egy, a császárnak írt levelében, hogy Károly adjon ki egy ideiglenes törvényt, amely addig normalizálja a helyzetet, amíg a trienti zsinat megtalálja a kompromisszumot a versengő nézetek között.⁴⁴

Már az augsburgi *Reichstag* kezdete (1547. szeptember 1.) előtt a nyár folyamán katolikus teológusokból egy bizottságot állított fel a császár, hogy olyan reformtervezetet dolgozzanak ki, amelyben az egyházreform mikéntjének és a protestánsok irányába mutatott türelem feltételeinek is szerepelnie kellett. A tervezet decemberben benyújtott első változata két részből állt. Az egyik része a zsinatig intézendő hittani kérdésekről szólt (*reformatio in doctrina*, amely azonban makacsul ragaszkodott a papi cölibátushoz és elutasította a két szín alatti áldozást) – ebből születik meg majd az *interim* –, a másik (*reformatio in morum*) pedig a papság és a hívek egyházfegyelmi kérdéseiről – ebből lesz majd a *Formula reformationis*. A császár azonban nem értett egyet az első tervezettel, mivel kifejezetten protestánsellenes volt, és kevésbé szorgalmazta a kibékülést.⁴⁵

Közben a császár a zsinatról sem mondott le, ám hiába küldte Trient bíboros püspökét, Cristoforo Madruzzót a pápához, sem a zsinat folytatását Trientben, sem azt nem sikerült elérni, hogy olyan legátust küldjön a pápa német területekre, aki a visszatérni hajlandókat felmentheti minden egyházi kiközösítés alól, valamint a papi házasságot és a két szín alatti áldozást megengedhetővé teheti, bőjt alól felmentést adhat.⁴⁶ A pápa nem szerette volna átengedni a császárnak az egyházreform ügyét, és arra sem volt hajlandó Róma, hogy a kért engedményeket megadja. Ehelyett hónapokig várták a császárt a válasszal, míg kiadta a pápa a császárhoz küldött nunciusa számára a bullát. 1548. augusztus 1-jére datálták, de csak szeptember végére írták meg. A szövege lényegében a pápa teljhatalmát védi az egyházi ügyekben.⁴⁷

1548 elején ezért egy második bizottság állt fel, tagjai közé meghívták a közvetítésre hajlandó brandenburgi udvari prédikátort, Johann Agricolát. A császár beleegyezett abba is, hogy más protestáns teológusok véleményét is kikérjék, így például Martin Bucert meghívták Strassburgból, Wittenbergből viszont senkit sem invitáltak.⁴⁸ Az újonnan kinevezett tagokból álló második bizottság által benyújtott szöveg már meglehetősen komoly kísérletet jelentett a megbékélésre. Az új dokumentum alapul vette az elsőt, de számos fontos javaslatot átvett a korábbi megbékélési tervezetekből, a megigazulástan, a szentségtan, a megváltástan kérdésében. A *Reichstag* a második bizottság javaslatát 1548. március 15-én kezdte tárgyalni. A császár megkapta a támogatást a brandenburgi választófejedelemtől és Pfalztól, így végül a vallási rendezést a birodalmi gyűlés és nem kizárólag a császár kezdeményezéseként jellemez-

44 Pfeilschifter, 1973. Bd. V. 29–30. Nr. 12., Nr. 13. Aussig, 1547. február 19.

45 Soen, 2017. 581.; Schorn-Schütte, 2000. 69.; Decot, 2005. 370.

46 Decot, 2005. 368.

47 Uo. 369.

48 Soen, 2017. 582.; Decot, 2005. 372.

hették. Móric, a szász választó is hajlandó volt, hogy aláírásával erősítse meg a szöveget, bár bizonytalan helyzete miatt alattvalói nevében nem kívánt nyilatkozni.⁴⁹

A burgundiai tanácsosok, Nicolas Perrenot de Granvelle és fia, Antoine megvédték az *interim* ötletét, míg a spanyol papok, Pedro de Soto és Pedro de Malvenda visszautasították, így éles választóvonal alakult ki táboron belül is, hogy kívánatos-e az *interim* vagy nem.⁵⁰ A császár gyóntatója a végeredmény láttán le is mondott a hivataláról.⁵¹

A birodalmi egyházi rendek ellenállását befolyásolta az a körülmény is, hogy egyszerre voltak tartományurak és egyházfejedelmek, ilyen minőségükben az *interim* elfogadása vagy elutasítása egyaránt hűségkonfliktust eredményezhetett. A császári rendezés a pápaság álláspontja szerint összegyházi kompetenciákat sértett, így annak kihirdetése a pápával szembeni engedetlenség vádjának szolgálhatta alapjául, ki nem hirdetése pedig a császárral szemben jelentette ugyanezt.⁵² A három legfőbb egyházfejedelem mérsékelten nyilatkozott a kérdésről, őket leginkább saját jogi státusuk védelme érdekelte. Összességében a katolikus rendek úgy vélték, hogy a végső döntést mindenképpen a zsinat hatáskörében kell meghagyni, a kidolgozott dokumentum így is túl sok engedményt hagy a protestánsoknak (például lehetőséget biztosított a papi házasságra és a két szín alatti áldozásra), sérelmezték, hogy nincs szó az elvett egyházi vagyon visszaszolgáltatásáról. Ragaszkodtak ahhoz is, hogy a birodalomnak csak a protestánsná vált területein legyen érvényes az *interim*. Bár a szentségtan, a római egyház általános felépítése, hierarchiája lényegileg érintetlen maradt, valamint a katolikus követelések hatására a régi egyház híveinek megnyerése céljából a végső változatában három további engedményt is tettek: az *interim* kizárólag a protestáns területekre vonatkozik; elviekben továbbra is a régi egyház az Egyház az egész birodalomban; hitvallástól függetlenül minden birodalmi rendet köti majd a zsinat döntése dogmatikai kérdésekben.⁵³ A katolikus rendek ellenállása miatt a császár végül mégsem tudta kötelezővé tenni mindkét fél számára. Az 1548 májusában elfogadott változat, az *interim* ezért csak a protestánsokra volt érvényes.⁵⁴

A katolikus területek számára *Formula reformationis* néven adtak ki törvényeket. Az 1548-as *Formula reformationis* jelentősége abban áll, hogy a kora újkorban az egyetlen olyan császári szabályozás, amely a belső egyházi reformokat az egyetemes zsinattal konkurálva szerette volna megvalósítani.⁵⁵ 1548. június 14-én terjesztette elő V. Károly a birodalmi gyűlésen jelen lévő egyháziaknak a *Formula reformationis* szövegét, nem ellenvetést várt, hanem azt szorgalmazta, hogy nézzék

49 Soen, 2017. 582.

50 Uo. 581.

51 Uo. 583.

52 Decot, 2005. 367.

53 Uo. 376.

54 Uo. 373.; Schorn-Schütte, 2000. 69.

55 Wolgast, 2005. 342.

át a tervezetet, és közöljék a véleményüket, de ne a saját hasznukat, hanem a teljes egyház javát tekintsek irányadónak.⁵⁶

Az *interim* és a *Formula reformationis* kiegészítik egymást, mindkettő érvényessége a zsinati döntésig tartott volna, mindkettőt különleges, ideiglenes rendszabálynak szánták, amelyek csak a birodalom érintett területein lettek volna érvényesek.⁵⁷ Az *interim* és a *Formula reformationis* egyaránt komoly ellenállással találkozott mind a protestáns, mind a katolikus oldalon. Szász Móric megpróbálta a saját átiratában az úgynevezett *lipcsei interimet* elfogadtatni, míg több protestáns tartományúr elutasította az *interim* kihirdetését. A püspökök többsége is ellenállt, hogy egyházmegyéik protestáns területein az *interimet* bevezesse, például ilyen szembenállással találkozhatunk a hildesheimi, paderborni, kölni, speyeri, salzburgi főpásztorok esetében.⁵⁸ Eközben V. Károly továbbra is megpróbálta érvényesíteni az *interimet* az 1550–1551-es augsburgi gyűlésen,⁵⁹ jóllehet 1551. május 1-jén megkezdődött a trienti zsinat második szakasza, ami tovább gyengítette a kortársak szemében a jelentőségét.⁶⁰

Bár az *interimet* és a *Formula reformationist* sikerült elfogadtatni a rendekkel a birodalmi gyűlésen, az eljárás kényszerjellege ellenállást váltott ki a birodalom minden szegletében. Számosan kezdtek el ismét érveket felsorakoztatni a rendek zsarnoksággal szembeni ellenállási jogáról és annak gyakorlati mikéntjéről.⁶¹ V. Károly mindezt nem érzékelte, mivel a felszínen a helyzet inkább a császár törekvéseinek kedvezett. Az *interimet* három fontos északi tartományban kihirdették (Kurmark von Brandenburg, Braunschweig-Wolfenbüttel és Braunschweig-Calenberg-Göttingen), továbbá Károly a két foglyul ejtett tartományúr (Hesseni Fülöp és János Frigyes) országrészeiben is előnyben érezhette magát. Bizakodásra adhatott okot az is, hogy úgy tűnt, a protestáns rendek vezetői között túl nagy a bizalmatlanság az egységes, hatékony ellenálláshoz.⁶² A felszín alatt azonban az ellenkezője történt mindannak, amire Károly számított, nőtt a protestánsok közötti szolidaritás, a rendi és a felekezeti ellenzékekhez sorra csatlakoztak olyan fejedelmek, akik nemrég még a császár szövetségeseinek tűntek.⁶³

Hatalmi átrendeződések Észak-Itáliában

Az V. Károly-féle univerzális monarchia, annak politikai rendszere az 1540-es évek derekától jelentős átalakuláson ment keresztül Itáliában is. Nehéz megállapítani, hogy pontosan mikor kezdődött meg az átrendeződés, mivel ez a terület mindig is

56 Uo. 347–348.

57 Uo. 343.

58 Decot, 2005. 378.

59 Soen, 2017. 584.

60 Decot, 2005. 383.

61 Schorn-Schütte, 2000. 70.

62 Drecoll, 2010. 1–2.

63 Schorn-Schütte, 2000. 75.

fő színtere volt a Habsburg–Valois-ellentétnek. Az 1540-es évek derekán, a schmalcaldeni háborúval egy időben Itáliában a császári hatalom meggyengülni látszott, és az V. Károllyal szembeni erőik, a francia és a pápai politika hatására több elégedetlenség és nyílt lázadás alakult ki. A Mediciek ellen 1546 augusztusában Lucca városában lázadtak fel. 1547-ben a Fieschik hajsza híján sikeres lázadást szítottak Genovában Andrea Doria ellen. A pápai politikát támogató Pier Luigi Farnese ambíciói is, hogy Parma és Piacenza hercegeként kiegészítse birtokait Urbino és Camerino hercegségekkel, már sértette többek közt a Della Rovere család és V. Károly érdekeit is. Antoine Perrenot de Granvelle és Ferrante Gonzaga javaslatára merült fel a *restitutio in pristinum* politikai program, hogy az itáliai birtokokat vonják újból a Szent Római Birodalom joghatósága alá, azzal a céllal, hogy a francia uralkodó itáliai követeléseinek elejét vegyék. A jogalapot az szolgáltatta, hogy az itáliai világi fejedelmek szuverenitása a német-római birodalmi jogból volt eredeztethető és delegálható. Első lépésben 1546-ban Milánót csatolták a császári birtokokhoz, és lett újból birodalmi feudum, majd 1546. július 5-én a császár fiát, az ifjú Fülöp infánst helyezték titokban a hercegi trónra, és csak 1550. február 10-én hirdették ki. V. Károly szándékai szerint Sienát, Genovát, illetve a Pier Luigi Farnese által birtokolt Piacenzát és Parmát a birodalmi feudumként számon tartott Milánói Hercegségbe szerette volna integrálni, akár békésen, akár fegyveresen.⁶⁴

Nem meglepő, hogy 1547-re komoly politikai válság alakult ki a császár restitúciós politikájából. A válság egyik csúcspontja volt, amikor a fenti politikai célok elérése érdekében Milánó kormányzója, Ferrante Gonzaga összeesküvést szervezett Pier Luigi Farnese ellen, és 1547. szeptember 10-én sikerrel meggyilkolták Parma és Piacenza hercegét. A restitúciós politika viszont szembekerült a császár korábbi politikai gyakorlatával. A császár az 1530-as évektől egészen az 1546–1547-es válságig a legfőbb itáliai családok patrónusaként *baráti* és szövetségi viszonyt ápolt, és Nápoly és Milánó stabil birtoklásával biztosította a félsziget feletti uralmát. Ugyanakkor III. Pál pápa Róma itáliai világi szerepét erősítő politikája, illetve a fia, Pier Luigi Farnese számára létrehozott parma-piacenzai hercegi címek (1546) az univerzális monarchia itáliai pozícióit gyengítették. A korábbi, *devotióra* és *amicitiára* építő politika megrendült, mivel nemcsak a Farnese pápa és fia fordult szembe a császárral, hanem a birodalom hitel- és hadügye szempontjából kritikus Genovát irányító hű szövetséges, Andrea Doria elleni összeesküvés sikerét csak Giovanni Luigi Fieschi váratlan halálos balesete akadályozta meg (1547. január 2.).⁶⁵

Az új, kialakuló rendszerrel kezdetben Alba hercege és II. Fülöp is egyetértett, és támogatták Ferrante Gonzaga direkt, korábbiakhoz képest erőszakosabb politikáját, hogy az itáliai Habsburg-hegemóniát bármi áron biztosítsák. Pier Luigi Farnese meggyilkolását követően a császári haderő elfoglalta Piacenzát. Piombino, Siena hasonló módon birodalmi protektorátus alá került, és spanyol helyőrséget fogadott be. Siena élére birodalmi vikáriust szándékoztak kinevezni. Genova is nehezen kerülte el, hogy hasonló sorsra jusson. Andrea Doriának külön garanciákat

64 Tracy, 2002. 231–232.

65 Kirk, 2005. 53.

kellett biztosítani, hogy megelőzze a *restitutiót*. 1548-ra ugyanakkor egyre nagyobb ellenállás alakult ki, ahogy Firenze hercege, Cosimo de' Medici is jelezte: a korábbi konszenzusra épülő szövetségi rendszer egyoldalú felszámolása arra készítheti az itáliai fejedelmeket, hogy a francia uralkodótól kérjenek védelmet.⁶⁶

A sas két feje: a Habsburg-dinasztia belső meghasonlása a császári trónutódlás kérdésében

Egyes történészek szerint már III. Frigyes császár is arra törekedett, hogy a Habsburg-család tagjai egységes dinasztikaként lépjenek fel, ahol a dinasztia feje biztosítja az egységet és az irányítást.⁶⁷ Az utódja, Miksa császár által kiterjesztett kultusz szintén megerősítette a *dinasztia feje* vitathatatlan vezető szerepét, miközben a dinasztia birtokait a családtagok között felosztották. V. Károly trónra lépése jelentős változást okozott a dinasztiaán belül, tekintve hogy olyan területek váltak a birodalom részévé, ahol a primogenitúra volt a meghatározó elv, szemben az Ausztriai-ház dinasztikus szemléletével.⁶⁸

Ennek a ténynek egy kevésbé ismert, de hazánk történelme szempontjából érdekes megnyilvánulása volt, amikor a mohácsi csatát követően, 1527 folyamán a császári udvar és Ferdinánd között intenzív levelezés folyt abban a kérdésben, hogy a magyar koronát valójában jogosult-e Ferdinánd örökölni, vagy – mint családfőt – Károlyt illeti meg.⁶⁹ Ugyanakkor a cseh korona birtoklása fel sem merült vitatott pontként. Bár a császári udvarban hamar letettek arról a szándékról, hogy a császár magyar király legyen, a császári, majd később a spanyol Habsburg-uralkodók titulátúrájában azonban egészen 1700-ig bezárólag előkelő helyen szerepelt a magyar királyi cím, illetve a spanyol királyi címerekben is megtalálhatóak a magyar koronára utaló ezüst-vörös sávok.⁷⁰ Ugyanakkor V. Károly – mint elsőszülött feje a dinasztiaának – egy nemzetek feletti, a korabeli terminus szerint *univerzális monarchiát* hozott létre, ahol az eltérő jogrendekből következően a birodalom egyes részeiben a primogenitúra szemléletén repedések következtek be. A kasztíliai jogrend a primogenitúrát követte, mégis komoly jogi vitát és ellenállást váltott ki, hogy nem a kasztíliai születésű Ferdinánd, hanem a Habsburg dinasztikus szemlélettel összhangban a család feje, az ottani jogrend szerint viszont idegen, genti születésű Károly lett Kasztília uralkodója 1516-ban.⁷¹ Majd ezt követően a másodszületett Ferdinánd kapta meg főherceggként a dinasztia törzsterületeit, és 1526-ban megörökölte a magyar és a cseh koronát.

66 Martínez Millán–Rivero Rodríguez, 2000. 182–199.; Rivero Rodríguez, 1998. 39–44.

67 Silver, 2008.

68 Geevers, 2010. 460.; Wheatcroft, 1995.

69 Korpás, 2008. 72–73.

70 Rey de Hungría, Dalmacia y Croacia. A hivatalos titulátúrában a mai napig szerepel mint VI. Bourbon Fülöp használaton kívüli címei.

71 Geevers, 2010. 465.

Bár a dinasztia feje változatlanul V. Károly maradt, az 1516 és 1526 közötti öröklési kérdések előrevetítették a dinasztia jövőjével kapcsolatos családi vitákat. I. Ferdinánd római királlyá koronázása 1531-ben, Károly fia, Fülöp négyéves korában sem a primogenitúrát követte, hanem a Habsburg dinasztikus hagyományokat. Később a császár koncepciója megváltozott, tudatos lépéseket tett azért, hogy birodalmi örökségét fia, Fülöp számára biztosítsa. Első lépésként 1546-ban Fülöp herceget megtették Milánó urává. Ezt követően 1548-ban közjogilag a Szent Római Birodalomhoz tartozó 17 németalföldi provinciából egy birodalmi kerületet alkottak, és a császár az 1548-as *Pragmatica Sanctio* révén sikeresen biztosította örököse, II. Fülöp számára, hogy a németalföldi birtokokat egységes és feloszthatatlan tartományként, a császárságtól leválasztott örökségként kezeljék.⁷² Így a Habsburg Birodalom két stratégiai területe a spanyol trónörökös formálódó birodalmának részévé vált. Az igazi komoly kihívást viszont az jelentette, vajon Fülöp miként válhat császárrá és viheti tovább az apja örökségét, az univerzális monarchiát a dinasztia fejeként.

1548-ban a császár felvetette Ferdinándnak, hogy a családi köteléket erősítsék meg azzal, hogy Miksa és Mária unokatestvérek házasságát követően Ferdinánd egyik lányát házassítsák össze Fülöp herceggel. Majd 1550 májusában Magyarországi Mária közvetítésével jelezte Ferdinándnak, hogy a császári trón öröklését rendezni szeretné olyan módon, hogy Ferdinánd jelölje ki Fülöpöt utódjául a császári trónon és támogassa a spanyol infáns római királlyá választását. A felvétel súlyos ellenállást és nehezítést váltott ki nemcsak Ferdinándnál, hanem Miksa főhercegnél is. Ferdinánd a primogenitúra mellett kardoskodva utasította el bátyja tervét. A hosszú vitákat követően a két idősebb testvér heteken keresztül nem is beszélt egymással. De a birodalmi rendek is elleneztek, hogy a spanyol katolikus fenyegetést megtestesítő Fülöp infáns legyen a császár a reformáció irányában sokkal rugalmasabbnak tűnő Ferdinánddal és Miksával szemben.⁷³ 1551. március 9-én V. Károly elérte, hogy megszülessen a családi egyezség, amelyet I. Ferdinánd nagyon nehezen írt alá, ugyanakkor Miksa csak szóban volt hajlandó elfogadni. A paktum értelmében Ferdinánd és fia támogatta volna Fülöp herceg római királlyá történő választását, illetve a birodalmi fennhatóság alá tartozó itáliai birtokait is elismerték. Cserébe viszont Fülöp Miksát jelölte volna ki utódjául, illetve kötelezte magát, hogy Magyarország ügyeibe nem avatkozik be, csak ha erre Miksa vagy Ferdinánd külön felkéri.⁷⁴

Az 1551 márciusában aláírt Habsburg örökösödési egyezmény biztosította Ferdinánd számára a császári trónt, ezzel tovább nőtt a jelentősége a birodalomban, ami egyúttal Károlytól való fokozatos távolodáshoz is vezetett, míg a birodalmi rendek tudatosan Ferdinándhoz közeledtek, kihasználva saját javukra a testvérek közötti nézeteltérést. Nem az Ausztriai-ház megbuktatása volt a céljuk, az univerzális monarchia terve irritálta őket. Továbbá úgy vélték, hogy a császár rájuk nézve

72 Uo. 465–466. Ennek ellenére II. Fülöp 1598-ban Kasztíliát fiára, Németalföld déli részét pedig lányára hagyta. Parker, 2016. 98–100.

73 Fernández Álvarez, 1999. 743–745.

74 Parker, 2016. 104–105.; Edelmayer, 2004. 170–179.; Martínez Millán, 2000. 271.; Fernández Álvarez, 1999. 705.

hátrányos személyi döntéseket hoz a szűkebb tanácsadók körének kiválasztásánál, ezért a birodalmi politikából kiszorulnak. A császár viszont arra törekedett, hogy az általa megtestesített perszonálunió halála után is szilárdan fennálljon, és a jövőben a felosztandó területek között megmaradjon a szoros dinasztikus kapcsolat. A késő antik tetrarchia modelljét elevenítette fel Károly azzal az ötletével, hogy a két testvér családja között váltakozzon majd a császári cím. Ez azonban elfogadhatatlan javaslat volt Ferdinánd, de különösen fia, Miksa számára.⁷⁵

A birodalom felosztása ügyében Németalföld más aspektusból is összeüt-közési pontot jelentett. A tartományt még 1548-ban V. Károly idősebbik lánya hozományaként Ferdinánd fiával, Miksával kötött házassága során Miksa főhercegnek ígérték. Ugyanakkor, nagyjából egy időben a házassági tárgyalásokkal, a németalföldi rendek elismerték II. Fülöpöt mint ottani örökösöt. A helyzetet csak bonyolította, hogy 1548-ban, a burgundi kerület létrehozásával Németalföld, beleértve a francia korona alá is tartozó Flandriát és Artois-t, közjogilag a Szent Római Birodalom részévé vált. Így, amikor Károly 1555–1556 fordulóján lemondott címeiről, II. Fülöp milánói és burgundi hercegeként, Németalföld uraként közjogilag Ferdinánd, majd utódja, Miksa császár vazallusa lett. E közjogi anomáliák ellenére, a két Habsburg-ág alapján véve a Szent Római Birodalomtól egyaránt külön kezelte Németalföldet és Milánót.⁷⁶

A francia revans politikája: régi-új irányok II. Henrik trónra lépése után

I. Ferenc 1547. március 31-én bekövetkezett halála után a francia monarchia helyzete nem sokat változott, mivel az örökösöként trónra lépő II. Henrik továbbra is igyekezett folytatni az apja által elkezdett európai nagyhatalmi politikát.⁷⁷ A fiatal francia uralkodó már gyermekkorra óta gyűlölte V. Károlyt,⁷⁸ mivel a paviai csata után fogságba esett apja helyett négy évig raboskodott Kasztíliaában. A mindössze huszonnyolc éves király először megpróbálta az összes rendelkezésére álló erőforrás felhasználásával megerősíteni királyi hatalmát és saját akaratát érvényesíteni. Első lépései közé tartozott, hogy egy palotaforradalommal megváltoztatta a királyi kormányzat összetételét, majd rendet teremtett az újabb adók ellen lázongó országában. A fiatal királynak sikerült a két egymással szemben álló arisztokrata klánt, a Montmorency és a Guise családot is királyi hűsége bírni. Franciaország nagyhatalmi szerepének erősítése érdekében újjászervezte a francia királyi hadsereget, amelyet Anne de Montmorency herceg parancsnokságára bízott. Montmorency unokaöccse, Gaspard de Coligny admirális, neves hugenottavezér a későbbi vallásháború

75 Kohler, 2008. 378.; Soen, 2017. 584.; Grund, 2007. 245.

76 Geever, 2010. 467.; Brandi, 1993. 456–457.

77 II. Henrik király életéről és politikájáról lásd: Cloulas, 1985; újabban: Le Fur, 2009.

78 V. Károly életéről és franciaellenes politikájáról lásd: Chaunu–Escamilla, 2000; Soisson, 2000; újabban: Crouzet, 2016.

egyik főszereplőjévé vált. A királyt közvetlen környezete, anyja, Medici Katalin és az itáliai emigránsok egyaránt az agresszív külpolitikai lépések felé irányították.⁷⁹

A fiatal király első jelentős külhoni fellépése Anglia ellen irányult. VI. Eduárd angol király ekkor még gyermek volt és egy régens segítségével uralkodott. A franciabarát skót királynő a szintén gyermek Stuart Mária volt, aki a francia király tanácsadóinak számító Guise fivérek rokonaként jó partnernek bizonyult a francia király angolelleses fellépéséhez. Az 1547-ben indított angliai expedíció először sikeresnek bizonyult, de az angol ellentámadás nem sokáig várattott magára, és 1548-ban a hatéves Mária királynőnek Franciaországba kellett menekülnie, ahol később a trónörökös Ferenc herceg felesége lett.⁸⁰

II. Henrik szintén aktív külpolitikai lépéseket tett az V. Károly császár ellenfeleivel való szövetségek érdekében is. A nepotizmusáról híres III. Pál pápa előszeretettel támaszkodott a francia uralkodóra. A pápa 1547-ben Bolognába helyezte a trienti zsinat első szakaszának testületét, amely végül 1549-ben felfüggesztette a tevékenységét. A francia király 1548 nyarán bevonult az I. Ferenc által elfoglalt Piemontba, ahol a lakosság örömmel fogadta. II. Henrik sikereit tovább növelte, hogy 1549 júniusában védelmi szövetséget kötött a svájci kantonokkal (Bern és Zürich kivételével), aminek értelmében pénzbeli támogatás fejében a kantonok haterőtől tizenhatezer főig terjedő haderővel támogatták a francia monarchiát. A svájci kantonokkal való szövetségből származó csapatok a Francia Királyság legmegbízhatóbb egységeinek számítottak szinte a kora újkor egész időszaka alatt. A francia király szintén jelentős erőfeszítéseket tett Boulogne visszafoglalása érdekében. 1549. augusztus 8-án ismét hadat üzent Angliának, és Boulogne-t teljes szárazföldi és tengeri blokád alá vonva igyekezett elfoglalni. A hadműveletekkel párhuzamosan elindultak a tárgyalások is, amelyek végül az 1550. március 24-i békeszerződéshez vezettek. E szerződés értelmében a francia király háromszázezer aranyért megváltotta Boulogne városát. E fényes siker nemcsak a francia hatalom katonai, hanem pénzügyi jelentőségét is kidomborította. A békét követően a legkeresztényibb király ezután egy ideig Angliával karöltve folytatta V. Károly uralmát megkérdőjelező külpolitikáját.⁸¹

Itáliában az új császárpárti pápa, III. Gyula 1551-ben újra összehívta a püspöki kart Trientbe, amivel kivívta II. Henrik haragját, aki a francia katolikus egyház reformját saját hatáskörében kívánta intézni. Az új pápa a Farnese család, vagyis az elődje famíliája parmai és piacenzai érdekeit veszélyeztette, és ezzel a francia külpolitika itáliai pozíciói is gyengülni látszottak. A válsághelyzet végül a pápa visszavonulásával ért véget.

79 Haan, 2010, 13.

80 Stuart Mária életéről és francia kapcsolatairól lásd: Guerdan, 2006. Vö. Saint Pierre, 2011.

81 Bély, 2005. 199–200.

Az itáliai zavarok, 1551–1552

A látszólagos sikerek ellenére, 1551-re az itáliai Habsburg-politika új fenyegető veszéllyel szembesült: az új pápa, III. Gyula 1550-ben elismerte Pier Luigi fiát, Ottavio Farnesét Parma és Piacenza hercegének. Ugyanakkor Ferrante Gonzaga a birodalmi restitúcióra hivatkozva a kérdéses birtokokat saját magának követelte, és a császári erők nem adták át sem Parmát, sem Piacenzát az egyre türelmetlenebb Ottaviónak. II. Henrik francia uralkodó számára különleges alkalom nyílt, hogy apja, I. Ferenc nyomdokaiba lépve aktív politikát folytasson Itáliában. Ottavio Farnese francia protektorátus alá helyezte magát, mire a császár a pápa mellett lépett fel, III. Gyula pápa pedig megfosztotta Ottaviót a birtokaitól és hercegi címétől. Válaszul az ifjú Farnese 1551. május 27-én szövetséget kötött II. Henrik francia királlyal, és egy francia–itáliai közös haderő megtámadta a pápai birtokban lévő Bolognát. Eközben III. Gyula és Ferrante Gonzaga seregei Parmát ostromolták sikertelenül. A fenyegetettség elkerülése érdekében Ottavio igényeit a császári udvar újratárgyalta. Párhuzamosan Sienában tört ki egy újabb lázadás a császári kormányzó, Diego Hurtado de Mendoza ellen, és a köztársaság fellázadt vezetői nyíltan szövetségre léptek a francia uralkodóval. A várost 1552. július végén francia katonák, illetve Habsburg- és Medici-ellenes itáliai seregek szállták meg.⁸²

Az 1551–1552-es válságok Itáliában (parmai háború és sienai felkelés), illetve a Habsburg családi vita a császári trónról újabb fordulatot hoztak az itáliai nagypolitikában: Gonzalo Pérez titkár és Alba hercege javaslatára az ifjú Fülöp herceg markánsan szembefordult a Ferrante Gonzaga által képviselt birodalmi restitúciós politikával. Úgy látták, V. Károly elképzelése, hogy az itáliai fejedelmeket a birodalom fennhatósága alá helyezték, csak növeli a szembenállást a Habsburg-házzal, és javaslatuk szerint vissza kell térni a korábbi szövetségi és kliensrendszerhez. Ugyanakkor a spanyol Habsburg-udvar álláspontja már egy új árnyalatot is tartalmazott, miszerint a régi-új szövetségi rendszerbe bevonandó fejedelmek a spanyol koronával egyezzenek meg. A Habsburg családi viszály fordulatai is arra készítettek Fülöpöt, hogy szakítson apja politikájával: stratégiai kérdéssé vált, hogy az általa korábban támogatott restitúciós politikával szemben a Katolikus Monarchia itáliai dominanciáját valósítsa meg.⁸³

Apja régi itáliai szövetségeseit lecserélte, például a nagy hatalmú Ferrante Gonzagát, akit 1552 után hosszú kampány révén buktatott meg az Alba herceget és a nápolyi alkirályt is magában foglaló Toledo klán.⁸⁴ Új kliensek is megjelentek, vagy megerősödtek egyes régiiek, mint például Cosimo de' Medici, aki felesége, Leonor Álvarez de Toledo révén viszont Alba hercegével tartott fenn szoros politikai és családi szövetséget. A Medici- és Toledo-házak közötti házassági kapcsolatok révén egy új politikai struktúra jött létre az átalakuló itáliai spanyol hegemoniában.

82 Rivero Rodríguez, 1998. 43–44.

83 Martínez Millán – Rivero Rodríguez, 2000. 200–206.

84 Kamen, 2004. 72–76.

Az V. Károly-féle univerzális monarchia helyén, az új Katolikus Monarchia hegemoniája alatt Itália a spanyol korona érdekszférájává vált.

A mediterrán front, 1552

A Habsburg–Valois-ellenségeskedés 1551 szeptemberében Simon Renard császári nagykövet megszegyenítő kiutasításával kezdődött meg, amely felért egy hadüzenettel. A császár ekkor még várakozó álláspontra helyezkedett és nem vette komolyan a fiatal uralkodó agresszív viselkedésének veszélyeit, és ezzel időt adott II. Henriknek a cselekvésre. A francia király azonban összetett szövetségi rendszert alkotott, amelybe a Habsburg-hegemoniával szemben álló összes jelentős erőt sikerrel bevonta. Itáliában a birodalmi restitúciós politika kifejezetten hozzájárult ahhoz, hogy az elégedetlen, birtokaikat féltő itáliai potentátok a francia uralkodó védelmét és támogatását kérik. Hasonló módon II. Henrik portai követe jó érzékkel és a megfelelő pillanatban ösztökélte a Portát az újabb földközi-tengeri és Magyarország elleni hadjáratokra, amelyek magyarországi várak és észak-afrikai erődök sikeres elfoglalása révén mindkét oszmánellenes fronton a Habsburg-érdekszférákra mértek jelentős csapásokat.

Az oszmán–francia katonai kooperáció megújításának diplomáciai előkészítését I. Ferenc e téren már tapasztalt neves diplomatája, Gabriel de Luetz, Aramon és Valabrègues bárója⁸⁵ segítette elő.⁸⁶ Ő tolmácsolta II. Henrik külön kérését, hogy az oszmán haderő támadjon 1552-ben Magyarországra, miközben II. Henrik a nyugati területeken támadja V. Károly birtokait. D’Aramon hazafelé hajózva végig is nézte, ahogy Turgut Reisz és Szinán pasa közös flottája 1551 augusztusában megostromolta és elfoglalta a máltai lovagok birtokában lévő Tripolit.⁸⁷ Az oszmán flotta felvonulásának hírére a császár már dél-itáliai birtokaiért kezdett aggódni, s elrendelte, hogy egyes, a schmalkaldeni háború óta Németföldön állomásozó spanyol és itáliai egységeket helyezzenek át Szicíliába.⁸⁸

A fenyegetés valós volt a térségben: II. Henrik követe révén javasolta, hogy oszmán–francia együttműködésben támadják meg Mallorcát (a szigetet 1551–1553-ban három, közel ezer fővel végrehajtott sikertelen támadás is érte észak-afrikai kalózok részéről).⁸⁹ 1552-ben a francia és oszmán tengeri haderők már egy jelentős összehangolt hadműveletet is végre kívántak hajtani, s nem kisebb célt tűztek maguk elé, mint a Nápolyi Királyság egyesült erőikkel való meghódítását. A „közös” haderő a francia és oszmán hadiflottákból és körülbelül húszezer fős szárazföldi

85 Gabriel de Luetz vagy Luez (1508 k.–1553): Aramon és Valabrègues bárója, francia nagykövet. Az 1548–1549-es perzsa háború idején részt vett Szülejmán szultán kíséretében a hadműveletekben. Lásd erről: Chesneau, 1887.

86 Az 1552-es francia–oszmán hadműveletek diplomáciai és katonai előkészítésének részleteiről lásd: Veinstein, 1985. 35–67.

87 Salvá, 1944. 159–173.; Braudel, 1996. 982–988.

88 Braudel, 1996. 986.

89 Vidal, 2001. 581–582.

francia kontingensből állt. A mintegy százhusz hadihajóból álló oszmán flottát vezető Szinán pasa a francia nagykövet három gályájával együtt hagyta el 1552 júniusában a Dardanellákat. Július 30-án elhagyták Messinát, és Reggio di Calabria és Policastro feldúlása után július 15-én értek a Nápolyi-öbölhöz, ahol azonban nem sikerült egyesülniük a La Garde báró vezette francia flottával.

A francia flotta késedelme miatt az egész haditerv csődöt mondott, és az oszmán flotta egyedül vette blokád alá Nápolyt. A francia szárazföldi kontingensre szintén hiába vártak, mivel az átszállításához szükséges velencei támogatást végül nem sikerült megszerezni. Miután a megígért francia haderőről semmi hírt nem kaptak, az oszmánok néhány nap múlva már a visszafordulást fontolgatták, amit Fernand Braudel ironikus megjegyzéssel a zsákmány reményének elvesztése miatti rövidlátásukkal magyarázott.⁹⁰ Végül a francia nagykövet kérésére megpróbáltak észak felé, Elba és Piombino felé hajózni, ám a heves szélviharok miatt kénytelenek voltak feladni e tervet, majd Szinán pasa úgy döntött, hogy visszavonul. A visszavonuló oszmán flotta augusztus 5-én Ponza szigete mellett megütközött az Andrea Doria vezette genovai flottával, amelyből az oszmánok hét gályát a rajtuk lévő légénységgel együtt elfogtak. Az ütközet után Szinán pasa folytatta a visszavonulást a görög szigetek felé, ahol 1552 szeptemberében sikerült utolérnie a La Garde vezette francia tengeri haderőt. A franciák végül az oszmán fennhatóság alatt álló Hiosz szigeténél tértek téli szállásra annak reményében, hogy a következő évi hadjáratot korábban kezdhetik majd el.⁹¹ A legjelentősebb új front azonban a chambord-i egyezményel született a Szent Római Birodalomban, amikor 1552. január 15-én a német protestáns fejedelmek szövetségre léptek II. Henrikkel.

Parázs a hamu alatt

Az agresszív francia fellépés nyilvánvalóvá tette, hogy V. Károly hatalma korántsem olyan megkérdőjelezhetetlen a Szent Római Birodalomban, mint azt ő hitte. Ebben igen fontos tényező volt Móric szász választófejedelem növekvő politikai aktivitása. Károly nem ismerte fel, hogy Móric igen kényes helyzetbe került azzal, hogy a választói cím érdekében a császárt támogatta a schmalkaldeni háborúban, és így az ő hűségére a továbbiakban nem számíthat feltétlenül. Móricot ugyanis családi kapcsolatok fűzték Hesseni Fülöphöz, akinek a lányát, Ágnest vette nőül. Károly részéről súlyos politikai hibának bizonyult, hogy a Szász Móric és a brandenburgi II. Joachim Hektor választófejedelmek által adott garancia ellenére nem engedte szabadon Hesseni Fülöpöt, sem János Frigyest. Ezzel a döntésével kényszerhelyzetbe hozta a szász és a brandenburgi választót. A becsületükön esett sérelem mellett a választói méltóság tekintélyét is csorbította ezáltal a császár, aki a választók politikai játékterét szűkítette, elvonta tőlük azt a jogot, hogy külön császári beleegyezés nélkül kötelező érvényű ígéretet tehessenek. Úgy érezhették, hogy csak

90 Braudel, 1996. 990.

91 Bérenger, 2003. 303.; Braudel, 1996. 989–990.

Fülöp szabadulása moshatja le a becsületükön esett sérelmet.⁹² Móric bár remélte, nem kapta meg a teljes szász választófejedelmi területet, így például Magdeburg városát sem. Joggal tartott attól, hogy császári kegyvesztés esetében a család másik, ernői ága éppúgy felhasználható lesz ellene, mint ahogy 1547-ben Móric megszerzte az albertieseknek a választói címet.⁹³

A császár számára akkor vált igazán veszélyessé az ellenzéki mozgolódás, amikor annak vezetője, Hans von Brandenburg-Küstrin őrgróf egyre többeket nyert meg ügyüknek, és így a mozgalom V. Károly-ellenes véd- és dacsövetségek egész sorának létrejöttéhez vezetett. 1550. február 26-án kötötték meg az első ilyen szövetséget Küstrin és Johann Albrecht von Mecklenburg herceg, valamint Albert porosz herceg között Königsbergben.⁹⁴ Móric ekkor még teljes politikai elszigeteltségben érezhette magát. A Matthias Flacius Illyricus és Nicolaus von Amsdorf körül csoportosuló lutheránus értelmiségiek éppúgy, mint a befolyásos protestáns tartományurak – így Hans von Brandenburg-Küstrin, Johann Albrecht von Mecklenburg, Albert porosz herceg, Franz Otto braunschweig-lüneburgi herceg – ellenségesek, bizalmatlanok voltak vele a schmalkaldeni háborúban játszott szerepe miatt.

A szász választó igyekezett kitörni szorult helyzetéből. 1550 márciusától brandenburg-kulmbachi Albert Alkibiadész őrgróffal és Hesseni Vilmos tartománygróffal kereste a kapcsolatot. Korának híres hadvezére, Alkibiadész révén katonai erőt, Vilmos révén pedig a francia uralkodóhoz kívánt kapcsolatot szerezni. Alkibiadész, aki elvileg a hadseregét az angolokkal szövetségben a franciák ellen gyűjtötte, már ekkor azt javasolta Móricnak, hogy a franciákkal vívjanak közös háborút V. Károly ellen. A tárgyalások gyorsan haladtak a franciákkal, az 1550. áprilisi első követés után szeptemberre már a közös háború tervét kovácsolták.⁹⁵

Móric közben a császártól egy fontos megbízatást kapott, az 1547 óta macskul ellenálló, birodalmi átok alatt álló Magdeburg megtörését bízta rá a császár.⁹⁶ A szász választó október 3-án vette ostromzár alá a várost, egyúttal tárgyalni próbált Georg von Anhalton keresztül a városiakkal a kedvező megadási feltételek reményében, egyelőre még eredménytelenül. Volker Henning Drecoll szerint nem látszatostrom zajlott, a tárgyalások még nem álltak jól a franciákkal. Móric nem tudhatta, hogy mikorra teremődik meg a lehetőség az V. Károly elleni fellépésre.⁹⁷ A helyzet azért is kényes volt, mert a königsbergi szövetség tagjai hadakat küldtek Magdeburg felmentésére. Móric viszont egy ügyes húzással 1550 decemberében csapatai egy részével átlógolt hozzájuk, és némi tárgyalás után egyesítette a két haderőt.⁹⁸ Az egyeztetések során felvette a kapcsolatot Küstrinnel, aminek az eredménye az 1551. február 21-én Drezdában kötött szövetség a rendi szabadságjogok és a vallás védelmére. Küstrin kikötötte, hogy a szövetség a két fogoly tartományúr

92 Grund, 2007. 245.

93 Soen, 2017. 585.; Drecoll, 2010. 3.

94 Kohler, 2008. 379.

95 Drecoll, 2010. 3–5.

96 Uo. 6.

97 Uo. 7.

98 Soen, 2017. 585.; Drecoll, 2010. 5–7.

kiszabadításáért is küzdjön, ez a szándék Móric akaratát is tükrözte. Móric feltételei között az szerepelt viszont, hogy a szász dinasztia ernői ágát is felveszik a szövetségbe, hogy bukás esetén az ne legyen jobb helyzetben, mint az ő szűkebb családja, az alberties. A szövetségszövegeket azt is kinyilvánították, hogy Ferdinánd ellen semmilyen panaszuk nincs, ellene nem támadnak. Ennek egyik oka, hogy mind Móric, mind Hans von Brandenburg-Küstrin hagyományosan jóban volt Ferdinánddal, másrészt köreikben ekkor már köztudottak voltak a Károly és Ferdinánd közötti nézetkülönbségek, amelyeket tudatosan igyekeztek a maguk javára fordítani.⁹⁹

1551. május 22-én a torgauai szövetség megkötésével vált igazán birodalmi jelentőségűvé az ellenállás, itt bontottak zászlót a felkelő fejedelmek: Albert porosz herceg, Johann Albrecht mecklenburgi herceg, Szász Móric és a fiatal hesseni tartománygróf, Vilmos állt immár nyíltan az elégedetlenkedők oldalára. Nem csatlakozott hivatalosan a szövetséghez, de gyakorlatilag támogatta azt a kor tehetséges zsoldosvezére, a brandenburgi Albert Alkibiadész. A torgauai szövetség legfontosabb célkitűzése az 1547 óta elzárt Hesseni Fülöp kiszabadítása volt. Ebben a megállapodásban is kivették Ferdinánd királyt az ellenségek sorából, így később könnyen válhatott közvetítő belőle. Ekkorra már kétségkívül Móric lett a szövetségszöveg elégedetlenek vezéralakja.¹⁰⁰

A torgauai szövetség hivatalos követet küldött II. Henrik királyhoz, aki visszatérően a franciák követét, Jean de Fresse bayonne-i püspököt hozta magával. Vele 1551. szeptember 25. és október 5. között Lochauban tárgyalták meg a részleteket a szövetség képviselői. Nem volt vita az ellenállás jogosságáról, a császár zsarnoki politikáját jogsértőnek ítélték meg, úgy vélték, hogy ilyen esetben az offenzív védekezés is legitim, tekintve hogy Károly a német Aranybullára tett esküjét sértette meg.¹⁰¹ Henrik éppen ezért saját propagandájában a rendi szabadság védelmezőjeként tüntette fel magát. Ezzel együtt azt is kérte a protestáns vezérektől, hogy a háborút ne változtassák át nyílt felekezeti-szekularizációs háborúvá, Küstrin és a porosz Albert azonban ezt a feltételt nem fogadta el.¹⁰²

1551 novemberében Albert Alkibiadészt küldték Henrikhez tárgyalni, 1551 decemberében pedig Drezdában folytatott titkos tárgyalásokat De Fresse a felkelők vezetőivel. A francia király és a szerződő protestáns német fejedelmek képviselői kifejtették: a szövetség célja az, hogy „erővel ellenálljanak Ausztriai Károly azon mesterkedéseinek, amelyekkel Germániát bestialis, elviselhetetlen és állandó szolgaságba igyekszik dönteni, hasonlóan ahhoz, amit Spanyolországban és másutt művelt”.¹⁰³ Ennek érdekében a fejedelmek javasolták, hogy a francia király foglaljon el olyan birodalmi városokat, amelyek lakossága francia nyelvet beszél. A titkos megegyezést végül az 1552. január 15-én Chambord-ban aláírt titkos szerződéssel ratifikálta II. Henrik a protestáns német fejedelmek képviselőivel. Ennek értelmében a francia uralkodó pénzületi támogatást nyújtott német szövetségeseinek, akik pe-

99 Drecoll, 2010. 8.; Grund, 2007. 247.

100 Schorn-Schütte, 2000. 75–76.; Soen, 2017. 585.

101 Grund, 2007. 246.; Drecoll, 2010. 8.

102 Kohler, 2008. 380.

103 Idézi: Chabert, 1856. VIII.

dig Cambrai, Metz, Toul és Verdun birodalmi városok esetében elismerték a francia uralkodót mint birodalmi vikáriust, azaz gyakorlatilag engedélyt adtak a három lotaringiai város – Metz, Toul és Verdun – elfoglalására, amelyek megszerzésével a francia király katonailag stratégiai támaszpontokhoz juthatott, politikailag pedig a birodalmi ügyek részesévé válhatott. A lotaringiai egyházmegyéken kívül felajánlották még Milánót, Nápolyt, Flandriát, Artois-t is a franciáknak, valamint kilátásba helyezték, hogy támogatnak egy esetleges francia jelöltet a császárválasztáson.¹⁰⁴

A felkelő fejedelmek területi ígéretei azonban jogalap nélküliek voltak: Horst Rabe szerint „a birodalmi jog szemszögéből Chambord a hazaárulás szerződése volt”.¹⁰⁵ A katolikus francia királlyal kötött szövetség abban a tekintetben tűnik újszerűnek, hogy a felek politikai érdeke már felülírta a vallási különbözőséget, I. Ferencsel ilyen megállapodást még nem sikerült tető alá hozni a protestáns rendeknek.¹⁰⁶ II. Henrik azon kialakuló francia gyakorlat képviselője volt, amelyet vallási közömbösség jellemez a szövetségi politikában, és amelyet elődje is kiválóan megvalósított a francia-oszmán együttműködésben.

Az 1552. évi mélypont

A szervezkedés és a tárgyalások alatt egyértelműen Móric ragadta magához a vezető szerepet. Még a felkelés elején testvére, Ágostra ruházta át a szász választói címet, hogy bukás esetén is a családnál maradjon a nehezen megszerzett méltóság.¹⁰⁷ De Fresse többször sérelmezte is, hogy Ágost nem írta alá a szövetséget. Móric Károly előtt eleinte a Vilmoshoz fűződő rokoni kötelékre fogta a részvételt, jelentéktelennek feltüntetve saját szerepét és magát a szövetséget is. Ferdinándnál pedig testvérét védte, miszerint Ágost semmilyen formában nem részese a szervezkedők társaságának.¹⁰⁸ Móric számára az egyik fő cél az volt, hogy szászországi helyzetét konszolidálja. Saját szerepét kibővítette, egyúttal Ferdinándot és Miksát igyekezett felhasználni, közvetítőknak kérte fel őket. Drecoll szerint számos megnyilatkozása arra utal, hogy inkább Ferdinándra támaszkodva és nem a franciák révén akart célt érni. V. Károly öccsét azzal kecsegtette, hogy siker esetén a teljes haderőt felhasználhatja majd a török elleni védekezésre.¹⁰⁹

A császári udvarban 1552 februárjáig a figyelmeztetések ellenére sem gyanakodtak Móricra és a szervezkedőkre, pedig Ferdinánd is küldött olyan leveleket Károlynak, amelyekben felhívta a figyelmét a készülődő veszedelemre.¹¹⁰ Februárban így a francia király szinte akadálytalanul megszállta Lotaringiát, ezzel egyidejűleg a szász

104 Pariset, 1981. 107–115. A megállapodást II. Henrik és a felkelők között Alkibiadész 1552. január 15-én Chambord-ban írta alá a franciákkal, februárban pedig Friedenwaldében a felkelő fejedelmek is hitelesítették a dokumentumot. Schorn-Schütte, 2000. 76.; Kohler, 2008. 380.

105 Horst Rabe 1991-es tanulmányát idézi: Schorn-Schütte, 2000. 76. Vö. Drecoll, 2010. 9.

106 Grund, 2007. 248.

107 Drecoll, 2010. 10.

108 Uo. 11.

109 Uo. 12–13.

110 Uo. 13.; Kohler, 2008. 381.; Schorn-Schütte, 2000. 76.

választó Tirol irányában tört előre. A felkelő fejedelmek dolgát nagyban megkönnyítette, hogy a schmalkaldeni háborúban felvonultatott spanyol és itáliai alakulatokat 1551 augusztusában kivonták a német területekről, így a szövetségesek tavaszi hadjárata nem várt sikert hozott: a megrettent császár Innsbruckból Villachig menekült. Bár Alkibiadész élt volna a lehetőséggel, hogy V. Károlyt foglyul ejtse, a szövetség vezetői erről tudatosan lemondtak. Állítólag Móric maga mondta, hogy nincs akkora kalitkája, amelybe egy ilyen óriási madarat be lehetne zárni.¹¹¹

A chambord-i szerződésben foglaltak tudatában időközben II. Henrik is magabiztosan küldött hadüzenetet V. Károlynak, és már alig egy hónappal a szerződés aláírása után el is foglalta Toul és Metz városát. Ezt követően betört Elzászba, s miközben a szövetséges német fejedelmek csapatai dél-németországi területek felé vonultak, az ő katonáinak több határ menti stratégiai fontosságú várost is sikerült megszerezniük, köztük Damvilliers-t, Carignan-t és Montmédyt, viszont a német politika változásait látva, a Rajna vonalát tiszteletben tartva nem merészkedtek tovább a birodalom belső területei felé. A visszavonuló francia király 1552 júniusában azért „búcsúzóul” még ráadásként elfoglalta Verdunt is.¹¹²

Ferdinánd, a mérleg nyelve

Az elsőprő hadi sikerek ellenére a birodalmi rendek többségére az elégedetlenség mellett a passzív távolságtartás volt jellemző, nem alakult ki általános fegyveres felkelés. A szász választó helyesen ismerte fel, hogy a kiegyezés kulcsa nem a felkelők, hanem a passzív többség kezében van, céljait kizárólag a többség támogatásával érheti el. Alfred Kohler szerint ezért változtatott a politikáján, 1552 januárjától igyekezett kihátrálni a francia szövetségből, majd 1552 márciusában felvette a kapcsolatot Ferdinánddal a megbékélés érdekében.¹¹³ A későbbi tárgyalásokon így viszont a franciák már csak statiszta szerepet kaphattak.¹¹⁴

A tervbe vett találkozót a hadi események miatt elnapolták, végül a harcok elcsitulását követően először április 19-én Linzben találkoztak személyesen. Ez a tárgyalás inkább csak időhúzás volt, komolyan még senki nem akart megegyezni, ugyanakkor Móric ekkor előterjesztett öt pontja végül része lett magának a későbbi passzai egyezménynek is.¹¹⁵ Nehéz helyzete ellenére a császár mégis elutasította ezeket az igényeket, hónapokig körbejártak a levelek, hosszú tárgyalásokra és Ferdinánd kitartó türelmére volt szükség, míg végül megállapodásra jutottak.¹¹⁶

111 Kohler, 2008. 381.; Schorn-Schütte, 2000. 76.; Grund, 2007. 247.; Braudel, 1996. 979.

112 Haan, 2010. 16.; Braudel, 1996. 989.

113 Kohler, 2008. 381.

114 Drecoll, 2010. 58–61.

115 Móric pontjai: a foglyok szabadon engedése; vallásbéke az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés irányelvei alapján, az interim eltörlése; a rendi sérelmek orvoslása; Franciaország helyzete, annak birtokába jut a három püspökség: Metz, Toul és Verdun; a császár és a rendek közötti kiegyezés. Uo., 14–15. Vö. Soen, 2017. 585.; Kohler, 2008. 381.

116 Schorn-Schütte, 2000. 77.

Móric a vallásügy kérdésében az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés irányelveihez akart visszatérni, az *interimet* pedig teljesen el kívánta törölni. Ferdinánd Móric pontjai alapján kidolgozott egy kompromisszumos megoldási javaslatot (*resolutio*), amelyet 1551. április 23-án megfontolásra küldött V. Károlynak. Ferdinánd kutyaszorítóban érezhette magát, egyik oldal mellett vagy ellen sem állhatott ki. Móric bizalmának elvesztésével kockáztatta, hogy hozzájut a törökellenes birodalmi segítséghez, Károly nélkül pedig a várt császári cím megszerzése válhatott volna kérdésessé. Óvatos, türelmes, rendkívül rugalmas politikára volt szüksége, hogy sikert érjen el. Ferdinánd és Károly egyaránt a másikra igyekezett hárítani a döntés felelősségét, nyilvánvalóan egyikük sem szándékozott szívből megtartani egy, a protestánsok szabadságát hosszabb távon garantáló egyezményt.¹¹⁷

V. Károly április 26-án küldte vissza az észrevételeit. Április 30-ig dolgoztak még a végső szövegen, amelyről később, Passauban tárgyaltak tovább. Május 11-i határnappal egy hónap fegyverszünetben állapodtak meg, valamint abban, hogy további tárgyaló felek meghívásával kiszélesítik, összbirodalmi érvényűvé teszik a tárgyalásokat és annak végeredményét is.¹¹⁸

Március 29-én négy rajnai tartományúr külön gyűlésről határozott, ennek helye és ideje Bingen lett volna április 7-én, de végül május 2-án Wormsban nyitották meg. Az itt összegyűlt rendeket mind meghívták aztán Passaubá. Ettől kezdve már nem csupán a lázadók és a császár viszonyának a rendezése, hanem a birodalom teljes jogi újjászervezése, újragondolása volt a tárgyalások fő témája. Május végén kezdődtek meg Passauban a tárgyalások, ahol kilenc birodalmi fejedelem, valamint tizenegy további küldöttség jelent meg, a császárt Joachim de Rye császári kamarás és Georg Sigmund Seld alkancellár képviselte.¹¹⁹

Közben a felkelő fejedelmek csapatai május derekán elfoglalták az Alpok egyik átjáróját (Ehrenberger Klause), amin keresztül V. Károly Németalföld irányában menekülhetett volna, így a császár Villachban ragadt, rákényszerült a tárgyalásra.¹²⁰

Móric szerint a megoldást az örök vallásbéke hozhatja el. A béke, a vallás és a jog dimenzióinak összekötésében gondolkodott, ami már az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés záródokumentumában is szerepel (a vallás, a béke, a jog ügye egymástól elválaszthatatlanok). Móric és támogatóinak érvelésében az az újszerű, hogy a vallási megosztottság mellett, a vallási egység rendezetlenségétől függetlenül, a felekezetek közötti teológiai kiegyezés nélkül kívánja a tartós béke feltételeit megteremteni. Móric követelte, hogy a béke érdekében fogadja el a birodalom a *Confessio Augustanát* bevett hitvallásnak, az evangélikus rendeket vegyék be a birodalmi békébe, valamint az evangélikus rendek lehessenek tagjai a birodalmi adminisztrációnak, elsősorban a kamarai bíróságokban kapjanak helyet.¹²¹ Móric motivációit talán legjobban Ines Grund foglalta össze a témának szentelt doktori értekezésében: Móric számára a látszat ellenére nem volt elsődleges a valláskérdés,

117 Drecoll, 2010. 16.; Kohler, 2008. 381.

118 Drecoll, 2010. 18.

119 Kohler, 2008. 381–382.; Soen, 2017. 586.

120 Drecoll, 2010. 19.

121 Uo., 26.; Kohler, 2008. 382.

legalábbis nem annak hittani, teológiai vonulatai, missziós küldetéstudata sem volt, nem tetszelgett a protestánsok megmentőjének szerepében. A felekezeti szabadság kérdése sokkal inkább mint a rendi szabadságjogokat érintő, valamint a békés egymás mellett élést gátló probléma merült fel. Nem a kialakulóban lévő evangélikus egyház szabadsága a fő és szándékolt célja Móric politikájának, hanem csupán rendi kiváltságainak teljében, békében akart élni.¹²²

Az, hogy megértő partnerre talált Ferdinándban, nem jelentette azt, hogy a leendő császár elfogadta volna a protestánsokat, sokkal inkább az motiválta, hogy a török jobban égette a talpát, és ellene akarta az erőforrásokat felszabadítani. Ferdinánd Károlyhoz hasonlóan nem kívánta örök békeként rögzíteni a protestánsokat megillető jogokat, még 1555-ben sem kifejezetten rajongott azért, hogy a vallásbéke a birodalmi gyűlés záródokumentumában helyet kapjon.¹²³ Ferdinánd az abszolút semlegesség látszatát kívánta fenntartani a tárgyalások alatt: ő csak közvetít, nem szeretne volna, ha bármi köti a későbbiekben a kezét. Móric viszont épp azt várta el, hogy még jobban magához kösse Ferdinándot, ne csak úgy tűnjön, hogy Károly és a birodalmi rendek ügye az egyezmény.¹²⁴

Móric és Ferdinánd – ha másban nem is, de egy dologban – egyetértett, mielőbb le kell zárni a tárgyalásokat, fontosabb ügyek várnak rájuk. Ennek köszönhető, hogy végül három hét alatt megegyeztek Passauban. Június 22-én hirdette ki Ferdinánd a megállapodás tényét, bár véglegesen csak július 18-án zárták le a tárgyalásokat.¹²⁵

V. Károly módosítási javaslataiban kifogásolta, hogy a dokumentum szerint a rendek ítélkeznenek felette, valamint azt sem akarta, hogy a vallásügyben a későbbiekre vonatkozóan kötelezve legyen. E két témakörben módosítottak végül a legtöbbet az eredeti terven. Ferdinánd továbbra is a mihamarabbi lezárás mellett érvelt, előbb a törökök, majd a franciák ellen kellene fordítani a hadakat.¹²⁶ Károly azonban ezt nem tartotta lehetségesnek. A császár arra is felhasználta a tárgyalásokat, hogy hiteltelenné tegye Ferdinándot a birodalmi rendek előtt, már-még Fülöp javára gondolkodott.¹²⁷ Az időhúzás azért is érdekében állt, mivel közben Károly javára fordult a hadi helyzet. A rajnai tartományok sikeresen ellenálltak II. Henrik támadásainak, nyilvánvalóvá vált Villachban is, hogy a francia király és a birodalmi rendek szövetsége nem hatékony, valamint az oszmánok tengeri offenzívája sem volt elsősorú erejű.¹²⁸

A patthelyzetet végül Ferdinánd oldotta meg. Mivel átlátta bátyja szándékait, óvatosan kikerülte a csapdahelyzetet, s úgy döntött, hogy a habozó, időt húzó császári bátyját személyesen veszi rá a békemegállapodás elfogadására. 1552. július 6-án Passauból Villachba lovagolt, alig két nap alatt tette meg a 300 kilométeres

122 Grund, 2007. 250–251.

123 Drecoll, 2010. 37.; Kohler, 2008. 382.

124 Drecoll, 2010. 40.

125 Uo. 38.

126 Uo. 42.

127 Uo. 43.

128 Kohler, 2008. 381.

távolságot, sikeresen megegyezett Károlyval, aki a vallásügyi és a gravaminális cikkekben kért némi módosítást, majd a tempót tartva július 11-re már vissza is tért Passaubá. Ferdinándot erre a sportteljesítménynek is jelentős villámátogatásra leginkább talán a török fenyegetés miatti félelem ösztökélte, joggal tartott Temesvár elestétől. Alfred Kohler szerint ennél a tárgyalásnál vált ténylegesen ketté az Ausztriai-ház spanyol és osztrák ága.¹²⁹

A módosított, Károly által is elfogadhatónak ítélt egyezményt 1552. augusztus 2-án írta alá Ferdinánd, Móric és Hesseni Vilmos Frankfurtban, augusztus 15-én Münchenben pedig a császár is ellátta kézjegyével a dokumentumot. Ferdinánd azzal a kikötéssel biztosította a fejedelmek számára a felekezeti szabadságot, hogy azok ígéretet tettek a császár török elleni harcának támogatására. A kompromisszummal ugyan Móric nem érte el a végleges vallásbékét, ez az egyezmény is csak provizórikus érvényű volt, viszont a végleges rendezés érdekében előírta a birodalmi gyűlés összehívását, amit Móric már nem élt meg, mert 1553-ban meghalt. A megegyezés lezárta a későbbi szekularizáció lehetőségét, de az addigi vagyonsvátásokat érintetlenül hagyta, legalizálta.¹³⁰

A passauai tárgyalások jelentősége abban állt, hogy ez az első tényleges lehetőség a protestáns fejedelmek számára arra, hogy létük hivatalos elismerését, helyzetük birodalmi rendezését az addigi ideiglenes status quók helyett elérjék. Az egyezmény jogi megoldást kínált az Európát 1517 óta sújtó, egyre növekvő vallási polarizációból következő felfordulásra. Azzal, hogy az aláírók elismerték az augsburgi hitvallást, a wormszi ediktum és az *interim* végleg elévült.¹³¹

A fejedelmek felkelésének sikere a császár maradék tekintélyét szinte teljesen aláásta, a lázadó hercegek elől menekülő V. Károly képe a kortársak szemében (és nem csak azokéban) a császári hatalom hanyatlását jelezte. Az egyházi rendek is egyre inkább hajlandóvá váltak arra, hogy a birodalom vallási békéjét kompromisszumok árán is megteremtsék, akkor is, ha nem állnak vissza teljesen a régi egyház jogai. Ferdinánd király elfogadta ezt a szükségszerű folyamatot, a császár viszont ellenállt minden gyakorlatias megoldásnak, és ragaszkodott a legmélyebb vallási meggyőződésének megőrzéséhez. Méltósága sérthetetlenségét óvta, valamint szerette volna megőrizni a császári hatalom szerepét a római egyház védelmében, más szóval a *monarchia universalis* megvalósításáról nem tudott lemondani.¹³²

A metzi fiaskó, 1552

A császár, Ferdinánd és a lázadó birodalmi fejedelmek közötti egyezménynek hatása volt a magyar magyarországi hadszíntérré is: Szász Móric visszatért Habsburgszolgálatba és Magyarországra vonult. Cserébe V. Károly elengedte Hesseni Fülöpöt és János Frigyeset. Ferdinánd aláírta a *passauai interimet*, Károly viszont azért nem volt

129 Uo. 383.; Drecoll, 2010. 44–52.

130 Kohler, 2008. 383.; Soen, 2017. 586.; Schorn-Schütte, 2000. 77.

131 Soen, 2017. 586.

132 Schorn-Schütte, 2000. 77.

hajlandó ugyanezt megtenni egészen augusztus 15-ig, mert ő elsősorban ellentámadást tervezett. Sereget toborzott lengyel lovasokból, birodalmi katonákból, illetve Itáliából a Parmát ostromló spanyol erőt akarta elvonni Alba hercege vezetésével.¹³³ Fülöp herceget is felkérte, hogy Kasztíliaból további haderőt küldjenek számára. Fülöp felajánlotta, hogy személyesen csatlakozik a császárhoz, hogy szolgálja apját a hadjáratban, amit Károly politikai okok miatt elutasított: „úgy döntöttünk, hogy most Németország [Alemania] ügyeit oldjuk meg, hiszen a megbékéltetésétől függ a mi ügyeink nagy részének sikere...”¹³⁴ Alba hercege csatlakozott is hozzá 7000 fő spanyollal, és nyár derekán Károly visszafordult Innsbruck felé. Ez a sereg azonban nagyon is hiányzott délen, amikor pont ezzel egy időben, július utolsó napjaiban Sienát elfoglalta a francia–itáliai haderő a Medici–Habsburg-szövetségtől. A császár azonban – tekintettel a birodalmi helyzetre – nem merte megkockáztatni, hogy az onnan érkező kéréseket meghallgatva visszaküldje a spanyol katonákat Itáliába.¹³⁵

Ezt követően a császár II. Henrik és Albert Alkibiadész őrgróf ellen vonult Strassburg irányába, s ezzel elérte, hogy az őrgróf visszatérjen császári hűségre. Ezt követően az őrgróf seregével megerősített, V. Károly és Alba hercege által vezetett birodalmi sereg 1552 októberében hosszú, téli hónapokba is átnyúló, költséges és sikertelen ostrom alá fogta a Guise hercege és franciák által védett Metz városát. Az ostrom végül Guise herceg kiváló védekezésének és a császári hadsereg utánpótlási nehézségeinek következtében kudarcot vallott.¹³⁶

Ez volt a császár utolsó személyes kísérlete, hogy visszaszerezze a kezdeményezést, de ez a törekvése sem sikerült; 1553 januárjában V. Károly megszálltatta a hadjáratot, a lotaringiai egyháztartományok pedig francia kézben maradtak.¹³⁷ Nemcsak a katonai vereség sértette a császár hírnevét, hanem az is, hogy a hadjárat érdekében szövetségre kényszerült brandenburgi Albert Alkibiadész őrgróffal, aki korábban a felkelő fejedelmek hadvezére volt.¹³⁸ A francia részről stratégiai fontosságú három birodalmi város és püspökségi székhely elfoglalásának óriási jelentősége volt. Egyrészt rajtuk keresztül francia seregek ellenőrizhették a Meuse és a Moselle folyók vidékét, másrészt pedig a francia határokat sikerült jelentős mértékben kelet felé tolni, és ezzel megkezdődött Lotaringia francia bekebelezésének hosszú időszaka. A gyors területfoglalást követően a hercegség francia védnökség alá került, és a fiatal III. Károly lotaringiai herceget a francia királyi udvarba küldték.¹³⁹

133 Tracy, 2002. 235–237.

134 Parker, 2016. 109–110. „...nos havemos resuelto en atender por agora principalmente al remedio de lo de Alemania, de cuya pacificación depende la mayor parte del buen sucesso de nuestros negocios...”

135 Tracy, 2002. 235–237.; Kamen, 2004. 75.; Martínez Millán, 2000. 274.

136 Fernández Álvarez, 1999. 755–759.; Brandi, 1993. 481–487.

137 Schorn-Schütte, 2000. 77.; Kohler, 2008. 384.

138 Schorn-Schütte, 2000. 78.; Kohler, 2008. 384.

139 Brandi, 1993. 481–487.

A Habsburg dinasztikus hatalom új konszolidációja Európában, 1553–1556

1553 tavaszán azonban ismét ellentámadásba lendültek V. Károly hadai: az észak-franciaországi fronton a császári csapatoknak hamarosan sikerült elfoglalni két fontos erődöt: az Artois vidéki stratégiai jelentőségű Théroouanne-t és Hesdin-t. A birodalom területén elért eredményeket követően 1553-tól Itáliában is áttörés következett: Alba hercege vette át a katonai irányítást a sienai háborúban. A francia-oszmán offenzíva azonban még javában tartott a mediterrán térségben, a szövetségesek 1553-as hadjáratának fő hadi célja ekkor Korzika elfoglalása volt.

A spanyolbarát Genovai Köztársasághoz tartozó stratégiai fontosságú szigetet meghódítása kétségkívül II. Henrik egyik legjelentősebb földközi-tengeri katonai expedíciója volt, amelynek irányítását egy legendás korzikai zsoldosvezérre, Sampiero Corsóra¹⁴⁰ bízta. A La Garde és Turgut Reisz admirálisok vezette közös flotta segítségével sikerült az Észak-Itáliában állomásozó francia csapatokat átszállítani Korzikába. A sziget megszállására augusztusban került sor. A francia-oszmán egyesült flotta megjelenése után a genovai erők hamarosan harc nélkül feladták a szigetet igazgatási központjának számító Bastia városát. A sziget teljes meghódítása azonban nem bizonyult ilyen könnyű feladatnak. A déli fekvésű Bonifacio heves ellenállás után nyitotta meg kapuit, a szintén stratégiai fontosságú Calvit pedig nem sikerült bevenni, és ez a kikötő a háborús hadműveletek során a spanyol és a genovai haditengerészet támaszpontja maradt. Sampiero Corso a sziget belső területeit sem tudta teljesen meghódoltatni.

II. Henrik seregeinek korzikai sikerei az itáliai uralkodókat is megrémisztették. A firenzei uralkodó, Cosimo de' Medici a császár pártjára állt, és aktívan támogatta a franciaellenes hadműveleteket. A firenzei és az Alba hercege által küldött spanyol csapatok 1554 januárjában ellentámadásba lendültek Siena ellen. Andrea Doria vezetésével szintén megindultak a hadműveletek Korzika visszafoglalása érdekében, és a sziget birtoklásáért még hosszú évekig folyt a harc, míg végül sikerült kiverni a franciákat. 1554-ben Turgut Reisz admirális flottája már nem volt képes megvédeni a szigeten állomásozó francia kontingenst, ezért II. Henrik az oszmán flotta főparancsnokához, Piale pasához küldette Saint-Blancard bárót, hogy rábírja egy újabb korzikai hadjáratra. Ennek következtében újjultak ki a küzdelmek a következő hadiévben, amikor a francia-oszmán csapatok újra megpróbálták elfoglalni Calvit, de az 1555. augusztus 10-i támadás ismét kudarcot vallott.¹⁴¹ Ezután a török flotta már csak Bastia támadásában segédkezett, ismételten sikertelenül, majd visszavonult levantei bázisaira. A genovaiak ezt követően egy átfogó védelmi rendszer kiépítéséhez fogtak, amely kis, különálló, egymásnak jelző őrtornyok és a lakosság elhelyezésére alkalmas nagyobb erődtornyok hálózatából állt. A védelmi rendszer kiállta a próbát, és a következő évtizedekben sikerült a török tengeri támadásokat visszaverni, és ezt követően leáldozott a francia-oszmán közös tengeri hadművele-

140 Életről lásd újabban: Vergé-Franceschi–Graziani, 1999.

141 Bérenger, 2003. 304.

tek kora. A sziget kérdését végül az 1559. évi cateau-cambrésis-i béke oldotta meg, amely Korzikát visszajuttatta Genovának.

Észak-Afrikában azonban sokkal sikeresebb volt az oszmán–francia együttműködés, az ott található spanyol presidiók sorban estek el. A spanyolok sok évtized során felépített védelmi rendszere egyszerűen összeomlott: 1554-ben Mahdiát a spanyol védők maguk rombolták le, majd ki is vonultak. 1555-ben Bejaia (Bugia) is elesett, illetve 1556-ban Orán, a legjelentősebb spanyol erőd Észak-Afrikában épphogy megmenekült a bukástól.¹⁴²

Itáliában azonban 1553 és 1557 között Alba hercege fegyveres erejével lassan, de biztosan végleg megfordította a hadi helyzetet. Kiépült a Katolikus Monarchia új kliensrendszere: Genova birtokában maradt, Sienát, illetve a kicsi Montalcinót az Albával rokon Mediciék kapták vissza. Savoyát is sikeresen megvédték a francia erőkkel szemben.¹⁴³ De nemcsak katonai erővel sikerült az új politikai berendezkedést bebiztosítani: II. Fülöp rávette V. Károlyt, hogy Alba hercege itáliai ügyekben teljes felhatalmazást kapjon, és ez idő alatt távolította el apja bizalmi embereit, például Ferrante Gonzagát vagy Ascanio Colonnát,¹⁴⁴ illetve új itáliai kliensrendszert alakított ki. 1554-ben Fülöpöt felkenték nápolyi királynak, ami szintén hozzájárult a korszakváltáshoz. II. Fülöp Milánó hercegeként, nápolyi királyként már teljes hatalommal bírt Itáliában, sőt V. Károly ki is nyilvánította, hogy az ottani ügyekben fiát tekinti döntéshozónak. 1556-ra, V. Károly lemondásának a pillanatára tulajdonképpen Fülöp sikeresen biztosította maga számára a burgund örökséget és Itáliát.

Az elcsüggedt Károly ugyanis 1555 őszen lemondott mind a császári méltóságról, mind az összes egyéb uralkodói címéről. Négy héttel később, 1555. október 25-én Brüsszelben a németalföldi rendek nyilvánossága előtt bejelentette visszavonulását. A visszaemlékezések szerint a későbbi németalföldi lázadás ikonikus figurája, az ifjú Orániai Vilmos vállára támaszkodva bevonuló császár¹⁴⁵ lenyűgöző ünnepség keretében adta át fiának, Fülöpnek a tizenhét tartomány feletti hatalmat. Híres leköszönőbeszédében a császár köszönetet mondott Máriának a jó kormányzás eszményét megtestesítő regnálásáért, külön kiemelve, hogy nővére mindig határozottan gátat szabott az eretnokségek terjedésének. Kérte a hallgatóságot, hogy óvják magukat az új szektáktól, ne habozzanak elpusztítani azokat, ha a határokon belülré kerülnének. Némi önigazoló önkritikával az elkövetett hibáit az ifjúság tapasztalatlanságának, az érett kor hiúságának és az emberi természet gyengeségének tudta be. Tagadta viszont, hogy bármikor is tudva vagy akarva igazságtalanságot, erőszakot követett volna el, vagy ilyenre másoknak parancsot vagy felhatalmazást adott volna.¹⁴⁶

142 Rodríguez-Salgado, 2001. 528–529.; Hess, 2011. 76–77.; García-Arenal – Bunes Ibarra, 1992. 80–81.

143 Alba herceg tevékenységéről lásd: Kamen, 2004. 75–91.; Martínez Millán–Rivero Rodríguez, 2000. 200–208.

144 Ascanio Colonna bukása a sienai háborútól nem függetlenül egy nagyon szövevényes politikai konfliktus része, melynek során fia, Marco Antonio Colonna is szerepet vállalt apja bukásában.

145 Brandi, 1993. 496.

146 Brandi, 1993. 496–499. A lemondást részletesen bemutatja Fernández Álvarez, 1999. 781–788. A neves spanyol történész elsősorban Prudencio de Sandoval, III. Fülöp udvari történészének a krónikája

1556 januárjában Károly a spanyol koronát hasonló szertartáson adta át fiának, szintén Brüsszelben, csak most a spanyol rendek képviselői előtt. A császári cím átruházásáról szóló tárgyalások a birodalmi rendekkel viszont egészen 1558 februárjáig elhúzódtak. 1556 szeptemberében a császár végleg elhagyta a Szent Római Birodalom területét, és a spanyolországi tartományban, Extremadurában található Yuste kolostori magányába vonult vissza. Ferdinánd jogilag mint helyettese kormányzott egészen 1558 tavaszáig, amikor a birodalmi rendek végre megválasztották császárnak. A választás különlegessége, hogy mivel a hét választófejedelemből három protestáns volt, pápa már nem koronázhatta meg, amire a választás jogszerűségét vitató IV. Pál pápa amúgy sem lett volna hajlandó. A császár és a birodalmi rendek kapcsolata, a hatalmi viszonyokat szabályozó jogi keretek, lehetőségek gyökeresen átalakultak 1519 óta. A császár többé nem az egyház védelmezője (*advocatus ecclesiae*), aki a keresztény egységet és a békét szolgálja, hanem egyfajta választott bíró, aki a különböző felekezeti rendek konfliktusai között igyekszik igazságot tenni.¹⁴⁷

Addigra Fülöp infáns maga sem állt már egyértelműen apja korábbi terve mögött, hanem részben önálló utakat járt. Egyrészt szembeötöl, hogy II. Fülöp – nem függetlenül a pár hónappal korábban Tudor Máriával kötött házasságától – már 1555 elején jelezte Miksa főhercegnek és Ferdinánd királynak, hogy támogatja őket a császári trónon és nem támaszt velük szemben igényeket.¹⁴⁸ Külön kiemelendő, hogy II. Fülöp házassága Tudor Máriával (1554. július 25.) egy újabb családi viszonyrendszer lehetőségét vetette fel, amely a házasság rövid évei alatt, egészen 1558-ig, ellenállást váltott ki I. Ferdinánd és Miksa főherceg részéről egyaránt.¹⁴⁹ Nemcsak arról volt szó, hogy I. Ferdinánd szintén gondolt arra, hogy Máriát Miksával házasítsa össze, hanem Fülöp spanyol infáns és burgund herceg angol királyi trónja angol–németalföldi tengellyel egy harmadik Habsburg dinasztikus központ létrejöttét jelentette volna V./I. Károly császár és spanyol király, illetve I. Ferdinánd római király, valamint magyar és cseh király mellett. Miközben mindhárom Habsburg rokon a Szent Római Birodalomhoz tartozó birtokokat és címeket visel. Ez a helyzet is terhelte a családi vitát.¹⁵⁰ Úgy tűnik, a két ág közötti feszültséget II. Fülöp sikeresen oldotta fel 1555 tavaszán, amikor V. Károly elküldte Luis de Vanegas személyes követét I. Ferdinánd udvarába. A spanyol trónörökös – egyben angol, nápolyi király, burgund és milánói herceg – nem véletlenül adott egy különleges instrukciót a spanyol diplomata számára, amelyben egyértelműen lemondott a császári örökségéről, amit az augsburgi családi paktum biztosított számára. Sőt kifejezte szándékát, hogy a jövőben támogatja II. Miksa aspirációját a császári trónra.¹⁵¹

(Sandoval, 1615) alapján dolgozta fel a történelmi eseményt. Lásd még: Schorn-Schütte, 2000. 81.; Winkelbauer, 2003. Bd. I. 370.; Kohler, 1990. 466–468.

147 Schorn-Schütte, 2000. 82.

148 Edelmayer, 2004. 176.

149 Mária és Fülöp házasságáról, Fülöpről mint angol királyról részletesen lásd: Parker, 2016. 112–164.

150 Kohler, 2000. 364–365.; Edelmayer, 2004. 176.

151 Uo. 178.

Időközben Németországban a passai egyezmény hatodik cikkelye által előírt birodalmi gyűlés végül nem fél éven belül, hanem csak 1555 telén ült össze Augsburgban.¹⁵² A gyűlés két központi tárgyát illetően – a vallási és a birodalmi reform kérdése – a császár, a király és a rendek egyetértettek, de a tárgyalások módjában, a megoldási javaslatokban és a döntések következményeiben, hatásaiban már nem. Közben Ferdinánd a passai egyezményt kiindulópontként kezelte a további megállapodásokhoz, Károly azt akarta, hogy az általa megalázonak és kedvezőtlennek tartott szerződéshez ne lehessen az ő nevét kötni. A császár beláthatta, hogy az elutasító álláspontja ellenére elkerülhetetlen további engedményeket biztosítani a protestánsok számára, ezért is adhatta át átfogó hatáskörrel Ferdinándnak a tárgyalások vezetését.¹⁵³

A Ferdinánd hatáskörét firtató kérdésre eleinte úgy reagált a császár, hogy ez a testvérek dolga, és csupán a vallásügyben kapott döntési jogkört a testvére. Ezzel tehát még nem a birodalmi kormányzat fölötti teljhatalmat adta át Ferdinándnak, mert ehhez kellett volna egy érvényes császárválasztás a választófejedelmek jelenlétében. V. Károly csupán a vallásügy rendezése kérdésében toltá át a felelősséget testvéreire, mivel nem kívánt semmilyen elvtelennek vélt, meggyőződésével, lelkiismeretével ellenkező kiegyezésbe belemenni.¹⁵⁴

A birodalmi gyűlésen továbbra is éles szakadékok kellett áthidalni a régi egyház hívei és a protestáns pártok között, amihez – amint több kortárs megfigyelő is feljegyezte – nélkülözhetetlen volt Ferdinánd ügyes egyeztető, közvetítő politikája. Ennek köszönhetően, bár köztudottan meggyőződéses híve volt a katolikus egyháznak, később úgy öltötte magára a császári méltóságot, hogy a protestánsok is elismerték tekintélyét.¹⁵⁵ Ferdinánd a rábízott feladatot a kortársak és az utókor szemében is a lehetőségeihez mérten kiválóan oldotta meg. Nemcsak a 16. századi források méltatják a birodalmi béke megteremtése érdekében nyújtott teljesítményét, hanem a történettudomány is úgy tartja számon, mint aki az ágostai vallásbéke igazi „atyja” volt. Az Ausztriai-ház dunai monarchiájának megszilárdítása mellett a felekezeti béke megvalósítása is Ferdinánd jövőbe tekintő, a realitásokból kiinduló, a többség egyetértését kereső politikájának az eredménye. Alfred Kohler szerint Ferdinándnak köszönhetően formálódtak ki a felekezeti együttélés feltételei Közép-Európában, amelyek a harmincéves háború szörnyűségei, több időleges visszalépés ellenére napjainkig meghatározzák a német szövetségi állam felekezeti identitását.¹⁵⁶

Az egészen szeptember végéig húzódó ülésen a legnagyobb nehézséget talán az jelentette, hogy a távol lévő császár Brüsszelből mind metaforikusan, mind kimondottan, a szó szoros értelmében is többször elhatárolta magát a gyűléstől, inkább akadályozta, mint segítette Ferdinándot utasításaival. Úgy döntött, inkább lemond, mintsem hogy elfogadja azokat a további engedményeket, amelyekről Ferdinánd egyezkedett a protestáns oldallal. A császár óhaja az volt, hogy a császári

152 Drecoll, 2000. 109.

153 Sutter, 1986. 205–206.

154 Schorn-Schütte, 2000. 79.

155 Soen, 2017. 587.

156 Kohler, 2015. 35–38.; Kohler, 2008. 383.; Laubach, 2003. 123–145.

méltóság átadása még a birodalmi gyűlésen megtörténjék, így a birodalmi végzést már Ferdinánd nevében kellett volna kiadni.¹⁵⁷ A császári döntés hírért hozó küldöttség azonban késve, néhány órával a megnyitó előtt érkezett Augsburgba, legalábbis Ferdinánd mélyen hallgatott a hírről, és visszaküldte a hírnököt azzal a kéréssel, hogy a császár gondolja át újra a kérését, így aztán az augsburgi vallásbékét jog szerint mégis a Károly nevében megnyitott és lezárt birodalmi gyűlésen fogadták el.¹⁵⁸

V. Károly és Ferdinánd viszonya a magyar kérdésben

1547-re Ferdinándban az a benyomás támadt, hogy az oszmánok elleni küzdelemben V. Károly magára hagyta. Gerard Veltwijck követsége is e véleményét erősítette: magyarországi birtokai megvédéséhez elegendő haderőre és pénzre a Habsburg Birodalom sokfrontos kihívásai miatt nem számíthat, ezért a további oszmán támadások elhárításához szükséges a béke.¹⁵⁹ Károly is azt javasolta II. Fülöpnek 1548. január 18-án írt politikai instrukcióiban, hogy a trónörökös mindenképpen tartsa meg az oszmánokkal kötött békét, mert az hasznos, mivel szabad kezet biztosít a birodalmi ügyekben, illetve kifogja a szelet a franciák vitorlájából, s csökkenti a lehetőségeiket, hogy több fronton is támadhassanak. Arra is felhívta fia figyelmét, hogy a spanyol királyságok egyre kevésbé hajlandók a császárság, de még kevésbé a Magyar Királyság ügyeit pénzzel és katonával támogatni.¹⁶⁰ Rodríguez-Salgado véleménye szerint az 1547-es drinápolyi béke a császár olvasatában e fenti célokot szolgálta – ugyanakkor a béke betartásával Szülejmán a nemzetközi diplomácia hivatalos részévé vált, legitim tényező lett az *universitas christianán* belül.

Ferdinánd viszont abban volt érdekelt, hogy tárgyalásos és fegyveres úton egyaránt addig is folytassa magyarországi birtokainak egyesítését, amíg 1552 nyarán le nem jár a békeszerződés érvénye, ami után szinte elkerülhetetlenül összeütközésre kerül sor mind a Szapolyai családdal – és egyes magyar főurakkal –, mind az Oszmán Birodalommal. Nem elhanyagolható szempont ugyanakkor az sem, hogy V. Károly olvasatában Ferdinánd tulajdonképpen expansionista politikát folytatott egy olyan területen, ahol a császár szerint leginkább békére lett volna szükség.¹⁶¹ A szolnoki vár felépítése (1550-től), illetve az Erdély és a Magyar Királyság egyesítésére való törekvés (1549–1553) szembement azzal az iránnyal, amit a császár hasznosnak talált volna az oszmánokkal fenntartott kapcsolatokban. Károly konkrétan meg is vádolta Ferdinándot, hogy magyarországi expanziójával provokálja az oszmánokat, felhagyítja a veszélyt és nem folytat reálpolitikát.¹⁶² Ferdinánd is sérelmezte,

157 Schorn-Schütte, 2000. 80.

158 Soen, 2017. 575.; Schorn-Schütte, 2000. 79–81.

159 Severi, 2001.; Rodríguez-Salgado, 2015. 97–99.

160 V. Károly instrukcióját II. Fülöpnek (Augsburg, 1548. január 18.) részletesen bemutatja Parker, 2016. 90–96.; illetve Fernández Álvarez, 1999. 705–719.

161 Rodríguez-Salgado, 2001. 526.

162 V. Károly I. Magyarországi Máriának, 1550. december 16. Idézi Karl Lanz híres forráskiadása alapján Rodríguez-Salgado, 2001. 527. Bárdossy László szintén kitér erre a vitára. Bárdossy, 1943. 314–317.

hogy Károly méltatlanul vádolja a fentiekkel, miközben az oszmán fenyegetés nemcsak Magyarországot, hanem magát a birodalmat is érinti, Ausztriát is fenyegeti.

1550 decemberében, amikor az augsburgi birodalmi gyűlésen a kívüllők számára is világossá vált a Habsburgok belső vitája az öröklési kérdésekről,¹⁶³ V. Károly explicite megvádolta Ferdinándot azzal, hogy a magyar kérdésben megteveszti őt, és valójában új hódításainak a támogatására akarja őt felhasználni, ezen lépéseivel viszont megszegi az 1547-es békét.¹⁶⁴ Ferdinánd válaszában Károly szemére vetette, hogy Mahdia megtámadása révén Károly már eleve úgyis megszegte a békét – azaz a spanyoloknak fontosabb helyszínen nem ügyel ennyire kényesen az egyezményre –, s kiemelte azt is, hogy az oszmánokkal kötött ötéves béke 1552 nyarán lejár.¹⁶⁵ Aligha véletlenül húzódtott az 1549. szeptember 8-án megkötött nyírbátori egyezmény megvalósítása egészen 1551 júniusáig – a keleti országrész megszállására induló sereg ugyanis jórészt a császár katonáiból állt, és a császár tisztjei vezették, Ferdinánd pedig csak 1551 márciusában adta be a derekát bátyjának a császári trón utódlása ügyében.¹⁶⁶

A Portáról jövő diplomáciai hírek, illetve Malvezzi sorsa pedig amúgy sem azt vetítette előre, hogy a békét az oszmánok majd meghosszabbítják. Mahdia ostroma idején, de még Szolnok elfoglalása előtt, 1551 nyarára a Habsburgok portai követe, Malvezzi már házi őrizetbe is került. Amikor Antonio Silvano, Ferdinánd király hírvivője a követhoz ment, a Portán fogságba vetették, leveleit felbontották. A szultán és környezete ugyanis azzal vádolta Ferdinánd küldöttét, hogy a béke kérdésében meg akarja téveszteni őket, és valójában az ígéretekkel szemben megbízói nem is akarják azt megtartani.¹⁶⁷ 1551 szeptemberétől II. Henrik képviselőjének, D'Aramonnak a portai követsége sem jelentett a Habsburgok számára kedvező fordulatot.

1552 nyarán, amikor a Szent Római Birodalomban és Magyarországon is igen súlyosra fordult a Habsburgok helyzete, a magyarországi ügyek miatt ismét fellángoltak az ellentétek a testvérek között. Ferdinánd valamivel később, 1553. március 4-én, Grazban kelt, Juan Alonso de Gámiznak, V. Károly mellé rendelt követének írt spanyol nyelvű levelében meglepő részletességgel összegezte az akkori fejleményeket. Egyrészt nem tagadta, hogy komoly konfliktus volt a testvére és öközte, ugyanakkor biztosította követén keresztül a császárt arról, hogy fia, Miksa és ő egyaránt engedelmességgel és hűen viseltetnek iránta. Hangsúlyozta, hogy saját királyi érdekeit szorította háttérbe a dinasztikus válság miatt, amikor más gyalogos egységeken túl az oszmán támadás ellen Magyarországra szánt lovasságot a császár szolgálatába küldte, hogy Károly a lázadó fejedelmek ellen megfelelő erővel rendelkezzen. Mindezen felül tüzérséget és pénzügyi segítséget is nyújtott a csá-

163 Braudel, 1996. 977–978.

164 Uo.

165 Károly és Ferdinánd vitájáról a magyar kérdésben lásd: Rodríguez-Salgado, 2001. 521–530.; Rodríguez-Salgado, 2015.

166 Oborni, 2017. 177–215.

167 Uo. 95–96.

szárnak szorult helyzetében. A gyalogos és lovas haderő hiányában azonban Magyarországot nem tudta megvédeni, és ott súlyos területi veszteségeket szenvedett.

A Móriccal zajló tárgyalásokról is megjegyezte, hogy azokat a császár tudtával bonyolította, s rámutatott arra az összefüggésre, hogy az egyezmény egyenes következményeként Móric jó barátját, a Frankföldet támadó Albert Alkibiadész brandenburgi fejedelmet sikerült a császárnak igen gyorsan maga mellé állítani. Móric leválasztása a francia szövetségről így tehát a császárság hasznára is vált amellett, hogy jó alkalmat teremtett arra, hogy Magyarországot – amely már az elvesztés határán állt – megsegítsék.¹⁶⁸ Ferdinánd ugyanis nemcsak azért törekedett bátyja tiltakozása dacára is megegyezésre a lázadó Móriccal, hogy ezzel meggyengítse a lázadó fejedelmek és a francia uralkodó szövetségét, hanem „...hogy a török lássa, hogy nem adhat bizalmat a francia király szavának és ígéretének, aki azt ígérte, hogy a fejedelem Őfelsége ellen van, miközben kegyelemmel visszatért a szolgálatba és a törökök ellen vonul, ezen ügy nem tűnik egyáltalán kevésnek és jelentéktelennek...”¹⁶⁹

Vagyis politikai értelemben Szász Móric hadának megjelenése Magyarországon – tegyenek, vagy ne tegyenek bármit is a herceg német zsoldosai a győri táborban – világos üzenet volt az oszmánoknak: az 1552 májusában megfogalmazott és Európa-szerte terjesztett szultáni irat politikai célja kudarcot vallott, és egy esetleges további oszmán előretörés immár a Habsburgok mellett fogja találni a birodalmat, amelynek ráadásul 1555–1556-tól ténylegesen, 1558-tól pedig immár formálisan is Ferdinánd lett az uralkodója.

V. Károly lemondását követően ugyanakkor Magyarország dinasztikus jelentősége csökkent, hiszen az univerzális monarchia megszűnésével a keleti ág ügyei egyfajta regionális problémává váltak, Magyarország „levált” a mediterrán frontról. A II. Fülöp által fémjelzett Katolikus Monarchia az oszmán kihívást elsősorban mediterrán kihívásnak látta, és Fülöp trónra lépésével a kontinentális fronton megszűnt az a nagyon aktív katonai, diplomáciai és pénzügyi támogatás, amit apja, V. Károly nyújtott.¹⁷⁰ Így a ritka katonai sikerek ellenére Erdélyben sem maradt más lehetőség Ferdinánd király számára, mint hogy 1555–1556-tól meghátráljon a perzsa háborút 1555-ben végül sikerrel lezáró oszmánok és helyi szövetségeseik elől.¹⁷¹

Ugyanakkor a dinasztikus átmenet időszakában az európai események is azt mutatják, hogy a nagy sakkjáblán az európai szövetségi rendszerek részeként a magyar kérdés mégis különlegesen fontos frontként jelent meg. Az oszmánok itt még úgy is képesek voltak jelentős eredményeket elkönyvelni, hogy csupán részlegesen tudták ide összpontosítani haderejüket, a többi feladatot a szpáhik és janicsárok helyett már elvégezte a diplomácia. Az oszmán–francia–protestáns német birodalmi fejedelmi szövetségi rendszer nemcsak szerte Európában osztotta meg és

168 Uo.

169 I. Ferdinánd Gámizhoz. Graz, 1553. március 4. „...a entender a los turcos lo poco que devian fiar en las palabras y promesas del rey de Francia viendo aquel principe que el les avia hecho entender que estaba por el contra Su Magestad era ya reducido en su gracia y yva contra ellos que a nuestro parecer no era cosa de poco momento y consideracion...” Idézi Korpás, 2009. 361.

170 Korpás, 2008.

171 Szvitek, 1999; Varga, 2006; Kasza, 2016; Szádeczky, 1888. 81–96.; Oborni, 2008; Oborni, 2003.

kötötte le a Habsburgokat, de látnunk kell, hogy rendkívül komoly károkat okozott Magyarországnak is! Egyértelművé vált, hogy a látszólag végtelennek tűnő Habsburg erőforrások sem voltak elegendőek, amikor párhuzamosan több fronton kellett volna V. Károlynak és Ferdinándnak sikerrel helytállnia: 1551-ben a Szicília védelmére rendelt csapatok Németországban hagyták védtelenül a császár pozícióit, 1552-ben pedig a Parma alól északra hívott seregetest Siena elvesztését idézte elő. Azaz a súlyos magyarországi területi veszteségek mellett Észak-Itália ideiglenes francia ellenőrzése éppúgy ezeket a korlátokat példázta, mint a brutális veszteségekkel járó, méregdrága, ámde mégis sikertelen metzi ostrom.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Acsády

1897 Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. In: *A magyar nemzet története*. V. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1897.

1904 Acsády Ignác: *A Magyar Birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára*. II. kötet. Bp., 1904.

Bárdossy

1943 Bárdossy László: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Bp., 1943.

Bély

2005 Bély, Lucien: Les temps modernes (1515–1789). In: *Histoire de la diplomatie française*. Présentation de Dominique de Villepin. Paris, 2005. 157–404.

Bérenger

2003 Bérenger, Jean: Les vicissitudes de l’alliance militaire franco-turque (1520–1800). In: *Guerres et paix en Europe central aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d’histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*. Éd.: Tollet, Daniel. Paris, 2003.

Boyar

2012 Boyar, Ebru: Ottoman Expansion in the East. In: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 2. *The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*. Eds.: Faroqhi, Suraiya N. – Fleet, Kate. Cambridge, 2012. 74–140.

Brandi

1951 Brandi, Carl: *Charles Quint et son temps*. Paris, 1951.

1979 Brandi, Karl: *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*. Frankfurt, 1979.

1993 Brandi, Karl: *Carlos V. Vida y fortuna de una personalidad y de un imperio mundial*. Ciudad de México, 1993.

Braudel

1996 Braudel, Ferdinand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. 3. kötet. Bp., 1996.

Chabert

1856 Chabert, François-Michel: Introduction historique. In: *Journal du siège de Metz. Documents relatifs à l'organisation de l'armée de l'empereur Charles-Quint et à ses travaux devant cette place, et description des médailles frappées à l'occasion de la levée du siège* Ed.: Chabert, François-Michel. Metz, 1856. VII–XI.

Chaunu–Escamilla

2000 Chaunu, Pierre – Escamilla, Michèle: *Charles Quint*. Paris, 2000.

Chesneau

1887 Chesneau, Jean: *Le voyage de Monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le Roy en Levant*. Publié et annoté par Ch. Schefer. Paris, 1887.

Cloulas

1985 Cloulas, Ivan: *Henri II*. Paris, 1985.

Crouzet

2016 Crouzet, Denis: *Charles Quint. Empereur d'une fin des temps*. Paris, 2016.

Cuesta Astobiza

2002 Cuesta Astobiza, José Ramón: *Epistolario político de Juan Alonso de Gámiz, secretario destacado a la corte del emperador Carlos V*. Álava, 2002.

Czímer

1893 Czímer Károly: Temesvár megvétele. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893) 1. sz. 15–71., 2. sz. 196–229., 3. sz. 308–376.

Decot

2005 Decot, Rolf: Die Reaktion der katholischen Kirche auf das Interim. In: *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*. Hrsg. v. Schorn-Schütte, Luise. Gütersloh, 2005. 366–385. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 203.)

Drecoll

2010 Drecoll, Volker Henning: *Der Passauer Vertrag (1552). Einleitung und Edition*. Berlin–New York, 2010.

Edelmayer

2004 Edelmayer, Friedrich: Los hermanos, las alianzas dinásticas y la sucesión imperial. In: *Fernando I, 1503–1564. Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento*. Coord.: Edelmayer, Friedrich – Alvar Ezquerro, Alfredo. Madrid, 2004. 167–182.

Fernández Álvarez

1999 Fernández Álvarez, Manuel: *Carlos V. El César y el hombre*. Madrid, 1999.

Fleischer

1985 Fleischer, Cornell: Alqās Mīrza. In: *Encyclopaedia Iranica*. Vol. 1. *Ab – Anahid*. Ed.: Yarshater, Ehsan. London, 1985. 907–909.

Fodor

2016 Fodor, Pál: *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Bp., 2016.

García-Arenal–Bunes Ibarra

1992 García-Arenal, Miguel – Bunes Ibarra, Miguel Ángel de: *Los españoles y el Norte de África. Siglos XVI–XVIII*. Madrid, 1992.

Geevers

2010 Geevers, Liesbeth: Family Matters: William of Orange and the Habsburgs after the Abdication of Charles V (1555–67). In: *Renaissance Quarterly*, 63. (2010) 2. sz. 459–490.

Gömöry

1890 Gömöry Gusztáv: Eger ostroma 1552-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890) 613–635.

Grund

2007 Grund, Ines: *Die Ehre – die Freiheit – der Krieg. Frankreich und die deutsche Fürstenopposition gegen Karl V. 1547/48–1552*. [Doktori disszertáció.] Bad Camberg, 2007.

Guerdan

2006 Guerdan, René: *Marie Stuart. Épouse de François II*. Paris, 2006.

Guitman

2014 Guitman Barnabás: Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből. In: *Világtörténet*, 36. (2014) 295–317.

Haan

2010 Haan, Bertrand: *Une paix pour l'éternité. La négociation du traité du Cateau-Cambrésis*. Madrid, 2010.

Hess

2011 Hess, Andrew C.: *The Forgotten Frontier. A History of Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago, 2011.

Horvát

1871 Horvát Mihály: *Magyarország történelme*. IV. kötet. Bp., 1871.

Káldy-Nagy

1974 Káldy-Nagy Gyula: *Szulejmán*. Bp., 1974.

Kamen

2004 Kamen, Henry: *El gran duque de Alba. Soldado de la España imperial*. Madrid, 2004.

Karácson

1909 Karácson Imre: A francia–török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. In: *Századok*, 43. (1909) 416–422.

Kasza

2016 *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556*. Összeáll. és a jegyz. készítette: Kasza Péter. Bp., 2016.

Kirk

2005 Kirk, Thomas Allison: *Genoa and the Sea. Policy and Power in an Early Modern Maritime Republic, 1559–1684*. Baltimore, 2005.

Knecht

1994 Knecht, Robert J.: *Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I*. Cambridge, 1994.

Kohler

1990 *Quellen zur Geschichte Karls V*. Hrsg. v. Kohler, Alfred. Darmstadt, 1990. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit, Bd. 15.)

2000 Kohler, Alfred: *Carlos V. 1500–1558. Una biografía*. Madrid, 2000.

2008 Kohler, Alfred: *Expansion und Hegemonie. Internationale Beziehungen 1450–1559*. Paderborn, 2008. (Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen, 1.)

2015 Kohler, Alfred: Karl V. und Ferdinand I. Politik, Residenzen und Memoria im Vergleich. In: *Historie – Otázky – Problémy*, 7. (2015) 2. sz. 29–41.

Korpás

2008 Korpás Zoltán: *V. Károly és Magyarország, 1526–1538*. Bp., 2008.

2009 Korpás Zoltán: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámizzal (1542–1556). In: *Fons*, 16. (2009) 2. sz. 249–306., 3. sz. 309–372.

Korpás–B. Szabó

2017 Korpás Zoltán – B. Szabó János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568*. Szerk.: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, 2017. 89–116. (Studia Agriensia, 15.)

Lanz

1846 *Correspondenz des Kaisers Karl V. Bd. 3. 1550–1556*. Hrsg. v. Lanz, Karl. Leipzig, 1846.

Laubach

2003 Laubach, Ernst: Politik und Selbsterständnis Kaiser Ferdinands I. In: *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*. Hrsg. v. Fuchs, Martina – Kohler, Alfred. Münster, 2003. 123–145.

Le Fur

2009 Le Fur, Didier: *Henri II*. Paris, 2009.

Martínez Millán

2000 Martínez Millán, José: La sucesión en el Imperio y el reajuste de los intereses religiosos y dinásticos. In: *La corte de Carlos V. Primera Parte. Corte y gobierno*. Coord.: Martínez Millán, José – Carlos Morales, Carlos Javier de. Madrid, 2000. vol. II. 267–321.

Martínez Millán–Rivero Rodríguez

2000 Martínez Millán, José – Rivero Rodríguez, Manuel: Hacia la formación de la Monarquía Hispánica: la hegemonía hispana en Italia (1547–1556). In: *La corte de Carlos V. Primera Parte. Corte y gobierno*. Coord.: Martínez Millán, José – Carlos Morales, Carlos Javier de. Madrid, 2000. vol. II. 189–208.

Mód

1954 Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Bp., 1954. 7. kiadás.

Oborni

2003 Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére, 1557–1563. In: *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. sz. 109–128.

2008 Oborni Teréz: Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből (1556). In: *Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk.: Oborni Teréz – Á. Varga László. Eger, 2008. 349–362.

2017 Oborni Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs–Budapest, 2017. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.)

Özbaran

2009 Özbaran, Salih: *Ottoman Expansion toward the Indian Ocean in the 16th Century*. Istanbul, 2009.

Pariset

1981 Pariset, Jean-Daniel: *Les relations entre la France et l'Allemagne au milieu du XVIe siècle d'après des documents inédits*. Paris, 1981.

Parker

2016 Parker, Geoffrey: *Felipe II. La biografía definitiva*. Barcelona, 2016.

Petritsch

1985 Petritsch, Ernst Dieter: Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 38. (1985) 49–80.

Pfeilschifter

1973 *Acta reformationis catholicae Ecclesiam Germaniae concernentia saeculi XVI. Die Reformverhandlungen des deutschen Episkopats von 1520 bis 1570*. Bd. V. 1538 bis 1548. Hrsg. v. Pfeilschifter, Georges. Regensburg, 1973.

Rákóczi

1994 Rákóczi István: *Források és tények. Diu első és második ostroma*. [Kandidátusi értekezés.] Bp., 1994.

Rivero Rodríguez

1998 Rivero Rodríguez, Manuel: *Felipe II y el gobierno de Italia*. Madrid, 1998.

Rodríguez-Salgado

2001 Rodríguez-Salgado, María José: ¿Carolus Africanus? El emperador y el turco. In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Coord.: Martínez Millán, José – Ezquerro Revilla, Ignacio Javier. Madrid, 2001. vol. I. 487–532.

2015 Rodríguez-Salgado, María José: Eating Bread Together: Hapsburg Diplomacy and Intelligence-Gathering in Mid Sixteenth-Century Istanbul. In: *Detrás de las apariencias. Información y espionaje (siglos XVI–XVII)*. Coord.: Sola Castaño, Emilio – Varriale, Gennaro. Alcalá, 2015. 73–100.

Romsics

2011 Romsics Ignác: *Clio búvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Bp., 2011.

Şahin

2013 Şahin, Kaya: *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*. Cambridge, 2013.

Saint Pierre

2011 Saint Pierre, Isaure de: *Marie Stuart. La reine ardente*. Paris, 2011.

Salvá

1944 Salvá, Jaime: *La orden de Malta y las acciones navales españolas contra turcos y berberiscos en los siglos XVI y XVII*. Madrid, 1944.

Sandoval

1615 Sandoval, Prudencio de: *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V*. Pamplona, 1615.

Schorn-Schütte

2000 Schorn-Schütte, Luise: *Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*. München, 2000.

Severi

2001 Severi, Bart: 'Denari in loco delle terre...' Imperial Envoy Gerard Veltwijck and Habsburg Policy towards the Ottoman Empire, 1545–1547. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54. (2001) 2–3. sz. 211–256.

Silva-Couto

2002 Silva-Couto, Dejanirah: L'expédition portugaise à Bassora en 1551. In: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 146. (2002) 2. sz. 461–486.

2011 Silva-Couto, Dejanirah: Portuguese–Ottoman Rivalry in the Persian Gulf in the Mid-Sixteenth Century: The Siege of Hormuz, 1552. In: *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*. Eds.: Mathee, Rudi – Flores, Jorge. Leuven, 2011. 145–175.

Silver

2008 Silver, Larry: *Marketing Maximilian: The Visual Ideology of a Holy Roman Emperor*. Princeton, 2008.

Soen

2017 Soen, Violet: Vom Augsburger Interim bis zum Vertrag von Augsburg (1548–1555). In: *Martin Luther. Ein Christ zwischen Reformen und Moderne (1517–2017)*. Hrsg. v. Melloni, Alberto et al. Berlin, 2017. 575–590.

Soisson

2000 Soisson, Jean-Pierre: *Charles Quint*. Paris, 2000.

Strohmeyer

2019 Strohmeyer, Arno: “Clash” or “Go-between”? Habsburg–Ottoman Relations in the Age of Süleyman (1520–1566). In: *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*. Ed.: Fodor, Pál. Leiden–Boston, 2019. 213–239.

Supka

1986 Supka Géza: *Habsburg-krónika*. Bp., 1986.

Sutter Fichtner

1986 Sutter Fichtner, Paula: *Ferdinand I. Wider Türken und Glaubensspaltung*. Graz, 1986.

Szádeczky

1888 Szádeczky Lajos: *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552–1556*. Bp., 1888.

Szántó

1985 Szántó Imre: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Bp., 1985.

Szekfű

1935 Szekfű Gyula: Negyedik könyv. XVI-ik század. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. III. kötet. Bp., 1935.

Szvák

1996 Szvák Gyula: *Iván, a félelmetes*. Bp., 1996.

Szvitek

1999 Szvitek Róbert: Az 1555-ös török hadjárat a Dél-Dunántúlon. In: *PPKE Műhelytanulmányok*. Bp., 1999. 47–64.

Török

1929 Török Pál: A Habsburgok első sztambuli rezidense. Malvezzi János Mária. 2. közlemény. In: *Budapesti Szemle*, 57. (1929) 89–104.

1930 Török Pál: *Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547*. Bp., 1930.

Tracy

2002 Tracy, James D.: *Emperor Charles V, Impresario of War. Campaign Strategy, International Finance and Domestic Politics*. Cambridge, 2002.

Varga

2006 Varga Szabolcs: Sziget vár és mezőváros története 1526–1566 között. In: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjáról*. Szerk.: Bősze Sándor – Ravazdi László – Szita László. Szigetvár, 2006. 45–91.

Veinstein

1985 Veinstein, Gilles: Les préparatifs de la campagne navale franco-turque en 1552 à travers les ordres du divan ottoman. In: *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, 39. (1985) [Les Ottomans en Méditerranée – Navigation, diplomatie, commerce.] 35–67.

Vergé-Franceschi–Graziani

1999 Vergé-Franceschi, Michel – Graziani, Antoine-Marie: *Sampiero Corso, 1498–1567. Un mercenaire européen au XVIe siècle*. Ajaccio, 1999.

Vidal

2001 Vidal, Josep Juan: La defensa del reino de Mallorca en la época de Carlos V (1535–1558). In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Coord.: Martínez Millán, José – Ezquerro Revilla, Ignacio Javier. Madrid, 2001. vol. I. 541–589.

Virovecz

2015 Virovecz Nándor: Száműzetéstől főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549–1552). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 31–54.

Walsh

1976 Walsh, John R.: The Revolt of Alqās Mirzā. In: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 68. (1976) 61–78.

Wheatcroft

1995 Wheatcroft, Andrew: *The Habsburgs: Embodying Empire*. London, 1995.

Winkelbauer

2003 Winkelbauer, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Bd. I–II. Wien, 2003.

Wolgast

2005 Wolgast, Eike: Die Formula reformationis. In: *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*. Hrsg. v. Schorn-Schütte, Luise. Gütersloh, 2005. 342–365. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 203.)

BARNABÁS GUITMAN – ZOLTÁN KÖRPÁS – FERENC TÓTH – JÁNOS B. SZABÓ
THE INTERNATIONAL BACKGROUND OF THE OTTOMAN WAR IN HUNGARY,
1547–1556

This study was born from the common thinking of several professionals. As experts specialized in certain areas, authors have long been concerned with the challenge, that the studies about the so-called “Castle Sieges Period” (1550–1552) — as part of the national pantheon — are focusing just on the Hungarian heroic legends. Our historiography already explored in a detailed way the Hungarian military events in the years under discussion, but remained debtor with a cardinal question: what is the international context of the happenings in Hungary in the middle of the 16th century? Is it possible to study that independently from the History of Europe? The failure of the Hungarian unification of 1550–56 can be treated as a local matter? Our writing attempts to shed light on the fact that in the middle of the 16th century not only the Habsburg–Valois dynastic conflict was in strong correlation with the Ottoman military expansion in Hungary, but also a number of significant or less significant European powers were involved in the fightings as part of dynastic alliances systems. Thus, for various reasons, but in a coherent manner, there were many fronts from Germany through the Mediterranean and Italy to the Persian Gulf, which had direct or indirect influences on each other. The Hungarian Kingdom was just one of these, and everything that happened in the Carpathian Basin can only be understood from this broader European and Mediterranean perspective.